

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Mai Uiga

VÕRUMAA

LIHT- JA SÕBAKIRJATRIIBULISED TEKID

19. SAJANDI LÕPUS JA 20. ALGUSES.

GOBELÄÄN „JOONEPIRRUD“

Lõputöö

Juhendajad: Anu Raud prof

Ave Matsin MA

Kaitsmisele lubatud.....

Viljandi 2019

SISUKORD

EESSÕNA.....	3
1. ELUOLU VÕRUMAAL 19. SAJANDI LÕPUS JA 20. SAJANDI ALGUSES.....	6
2. EESTI LIHT- JA SÕBAKIRJATRIIBULISED TEKID.....	10
3. VÕRUMAA LIHT- JA SÕBAKIRJATRIIBULISED TEKID.....	14
3.1. Materjalid ja tehnoloogia.....	14
3.2. Tekkide mõõdud.....	16
3.3. Kirjad.....	17
3.3.1. Lihttriibulised tekid	20
3.3.2. Sõbakirjalised tekid	26
3.3.3. Värvid.....	29
4. PRAKTILINE TÖÖ.....	32
4.1. Inspiratsioon.....	32
4.2. Võru Gümnaasium.....	32
4.3. Kavand.....	34
4.4. Tehnoloogia	33
4.5. Hind	36
ALLIKAD.....	39
Lisa 1.....	43
Lisa 2.....	45
Lisa 3.....	54
Lisa 4.....	55
Lisa 5.....	57
Lisa 6.....	58
Lisa 7.....	60
SUMMARY.....	62

EESSÕNA

Minu loov-praktilise lõputöö teoreetilises osas uurin Võrumaa lihttriibulisi ja sõbakirjalisi tekke 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Uurimuse eesmärk luua alus praktilise tööna valmistatava gobelääni „Joonepirrud“ kujundamiseks.

Vaipa lõputööks valima inspireeris mind Anu Raua poolt juhendatud õppeaine „Gobelään“ läbimine. Lisaks õnnestus mul meistrikoja ja näitusepraktika läbi viia sama juhendaja käe all. Samavõrd kui gobeläänid, köidavad mind oma lihtsuses ja ilus lihttriibulised ja sõbakirjalised vaibad. Võrumaaga pole ma isiklikult seotud, kuid kirjutasin seminaritöö just kangakudumisest Võrumaal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses (Uiga 2018). Võru Gümnaasiumisse loodav gobelään „Joonepirrud“ on inspireeritud Võrumaa lihttriibulistest ja sõbakirjalistest tekkidest.

Lõputöö teoreetilise osa uurimisprobleemid on: millised olid 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Võrumaa lihttriibuliste ja sõbakirjaliste tekkide iseloomulikud tunnused? Milliste tunnuste põhjal eristuvad uuritavad tekid teistest Lõuna-Eesti tekkidest? Uuritavast ajastust leidsin Võrumaalt 65 lihttriibulist ja sõbakirjalist tekki. Nendest 43 asuvad Eesti Rahva Muuseumis (edaspidi ERM), 10 Eesti Vabaõhumuuseumis, 3 ERMi Heimtali muuseumis. Tuuli Tubina magistritöö „Takukotid Võrumaale - takukotiq Võromaale“ (2004) lisab neile 4 tekki Võrumaa muuseumist, 4 Põlva Talurahvamuuseumist ja 1 Mõniste Talurahvamuuseumist (Tubin 2004). Käesolevas töös on kasutatud 57 Võrumaalt pärit teki andmeid, enim tekke on säilinud Urvaste kihelkonnast (19) ja vähem Vastseliinast, Rõugest ja Põlvast (kõigist 4). Seoses ERMi kolimisega uurisin kõigepealt tekke Eesti Vabaõhumuuseumis (10) ja Heimtali muuseumis (3), hiljem ka Eesti Rahva Muuseumis (7). Uuritavate esemete valimi koostas gobelääni „Joonepirrud“ idee alusel, vaibal soovisin näidata mitmekülgseid mustreid ja värvitoone. Töö eesmärk ei ole valmistada koopiaid vanadest mustritest, seda ei võimalda ka valitud kudumistehnika. Muuseumides tekke uurides keskendusin triibustike proportsioonidele ja värvitoonidele. Töö koostamisel toetun ka muis.ee ja ERMi Vaibakogu andmebaasidele.

Varasemalt on Võrumaa liht- ja sõbakirjatriibulised tekke suhteliselt vähe uuritud. Kadri Visseli Viljandi Kultuuriakadeemia diplomitöö „Setu *sängünulk* ja põiktriibulised villased vooditekid“ (Vissel 2008) keskendub 1922. aastal Võrumaaga liidetud setu alade lihttriibulistele, sõbakirjalistele ja pindpõime tehnikas tekkidele. Kuna Setumaa liideti Võrumaaga, käesoleva töö kontekstis, suhteliselt hilja ning selle maanurga lihttriibulisi ja sõbakirjalisi tekke on eelnimetatud töös uuritud, käsitlen Setumaa tekke põgusalt. Setumaa kudumistehnikaid tutvustab Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilase Jana Saare seminaritöö 2007. aastast „Kanga rakendamine lihttelgedele Setumaa näitel“.

1937. aasta Ama Tõnissoni seminaritöös „Lõuna-Eesti vaibad ERM kogudes“ süstematiseerib autor vaibad dekoori ja topograafia järgi. ERMi kogudes oli sel ajal vaid 3 Võrumaalt pärit vaipa ja neid kirjeldab autor järgnevalt: „...*Nende vaipade põhjal ei saa meie igatahes kõnelda sealsete kudujate arenenud värvimeelest: värvilõngad on paigutatud järelemõtlematult üksteise kõrvale, vaatamata nende ebasobivusele.*“ (Tõnisson 1937, lk 39) Tekid, mida autor uuris olid ERM 2508; 2502; 2504.

1966. aasta Etnograafiamuuseumi aastaraamatu Kalju Konsini artikkel „Naiskäsitöö Võru rajoonis“ (Konsin 1966, lk 163-180) annab ülevaate Võrumaa tekstiilitöödest 19. sajandi lõpust 20. sajandi 60ndate aastateni. Helene Kuma „Eesti rahvavaibad“ (Kuma 1976) ja Kalju Konsini „Kudumid“ (Konsin 1979)) käsitlevad Lõuna-Eesti tekke ühtse tervikuna ja Võrumaa tekke pole eraldi välja toodud.

Tuuli Tubina diplomitööd Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias „Vaipu Võrumaalt ja Võrumaale“ (2002) kahjuks leida ei õnnestunud (seda pole autoril, Viljandi Kultuuriakadeemias, Eesti Rahva Muuseumi Heimtali muuseumis, Eesti Rahva Muuseumi arhiivis ega raamatukogus). Oma Eesti Kunstiakadeemia magistritöös „Takukotid Võrumaale - takukoti Võrumaale“ (2004) võtab autor diplomitöö kokku tekke kirjeldavas peatükis. Autor annab oma töös ülevaate ka Võrumaa tekstiilide värvikasutustest ja kangakudumisega seotud kombestikust (Tubin 2004, lk 18-21).

Käesolev töö täiendab varasemalt avaldatud teavet Lõuna-Eesti tekkidest, keskendudes Võrumaa lihttriibulistele ja sõbakirjalistele tekkidele. Töö on jagatud neljaks peatükiks. Esimeses peatüki eesmärk on anda ülevaade võrulaste eluolust 19. sajandi lõpul ja 20. alguses, sest omavahel on seotud majanduse, sotsiaalsete suhtete ja rahvakultuuri areng.

Teine peatükk annab ülevaate Eesti liht- ja sõbakirjatriibulistest tekkidest, andmaks võimaluse võrrelda neid Võrumaa tekkidega ning nende iseloomuliku leidmiseks. Kolmandas, Võrumaa lihtriibuliste ja sõbakirjaliste tekkide valmistamist ja kirjamist tutvustavas peatükis kasutasin materjale ja tehnikat tutvustavas alapeatükis oma 2018. aastal kirjutatud seminaritöö „Kangakudumine Vanal Võru-maal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses“ koondmaterjale. Ning neljas peatükk keskendub gobelääni „JoonepIRRud“ kujundamisele ja valmistamisele.

1. ELUOLU VÕRUMAAL 19. SAJANDI LÕPUS JA 20. SAJANDI ALGUSES

„Teatava rahva või rahvaste rühmituse kultuuri iseloomu määrab kõigepealt looduslik ümbrus, kuid ka valitsev majandusvorm ja isegi naabrite mõju ning eeskujud“ (Ränk 1949, lk 206).

Põhjasõja (1700–1721) järel valitses kogu Mandri-Eestit Vene Keisririik, keisrinna Katariina II käsul moodustati 1783. aastal, koos Võru linna asustamisega (1784) Võru kreis. Kreisi kuulus kaheksa kihelkonda e Vana Võrumaa: Hargla, Kanepi, Karula, Põlva, Rõuge, Räpina, Urvaste ja Vastseliina kihelkond. Alates 1795. aastast oli Võrumaa üks Liivimaa kolmest Venemaa Läänemere ehk Balti kubermangust, Liivimaast põhjas oli Eestimaa kubermang ning läänes Kuramaa kubermang. 1920. aastal liideti Valga linn Eesti riigi koosseisu ja moodustati uus Valga maakond, mille koosseisu liideti osa Karula ja Hargla kihelkonnast. 1922. aastal seoses Petseri maakonna loomisega, liideti Võru maakonnaga setude asuala, Luhamaa nulk. 1925. aastal viidi osa Räpina kihelkonnast Tartu maakonna alla. 1950. aastatel moodustati eraldi Põlva rajoon. (Rahvakultuuri Keskus)

Kuni 19. sajandi lõpuni oli Lõuna-Eesti põllundus juhtival kohal viljaka pinnase tõttu, paepealne Põhja-Eesti on aga mahajäänud. Põhja-Eestis tuli inimesel otsida lisatulu mujalt, ranna ääres kalastusest ja hülgepüügist, metsapiirkondades tõrvapõletamisest, pigivalmistamisest ja puutööst. Loodusest tingitud erinevused Põhja- ja Lõuna-Eesti majanduses, lisaks erisuunalised välismõjud, kajastusid niihästi majanduslikus toimetulekus kui ka rahvakunstis, riietuses ja vaimulaadis. (Ränk 1949, lk 208-209)

1861. aastal kaotati Liivimaal teoorjus, talupojad said isikuvabaduse, kõrvaldati elukoha vahetamise piirangud, neil tuli nende poolt haritav maa välja osta või said neljandiku sellest maast ostmata. 1868. aastal kehtestatud seaduse järgi lõpetati teorent ja mindi üle raharendile. (Zetterberg 2009, lk 282-285) Valdav osa talusid osteti võlgu ja see eeldas talupoegade ettevõtlikust raha hankimisel. 1861. aastal alanud Ameerika Kodusõda jättis Euroopa tekstiilivabrikud ilma puuvillast. See asendati kiiresti kohapeal kasvava linaga. Nii kujunesid Lõuna-Eesti tähtsaimaks müügiartiklikuks linasaadused. 19. sajandi lõpuks oli 86% Lõuna-Eesti taludest välja ostetud (Zetterberg 2009, lk 285). Talude päriseksostmine tõi Võrumaale jõukaid mulke ja lätlaseid, hooajatöödele palgati setusid. Uusasukad tõid kaasa

omad kombed, kohalik rahvas liikus kaugemale kodukihelkonna piiridest. Kui harilik turg kattis kohalikke vajadusi, siis laat laiendas eripiirkondade kaubavahetust. Pärnu, Kuressaare, Valga, Võru ja Tartu kaubanduslikud sidemed olid tihedamad Riiga kui Tallinnaga. (Vahtre 2010, lk 178-182)

19. sajandi teisel poolel kasvas mõisa- ning külakäsitöölise arv, seoses majanduselu positiivse arenguga tekkis elanikkonnal rohkem võimalusi nende tooteid ja teenuseid tarbida. Algas käsitöölise koondumine alevikesse, teiste hulgas kuulusid sinna ka õppinud kangrud. Alevikesse koondusid maaelanikud, kes ei tegelenud põlluharimise, karjakasvatuse, metsanduse ega kalandusega. (Vahtre 2010, lk 202). Alevike elanikkond kujunes ühenduslüliks linna- ja maakultuuri vahel.

Siiski Võrumaal oli alevike tähendus väike, sest neid oli 19. sajandi lõpus vaid kaks, Võõpsu ja Antsla. Peipsiäärne Võõpsu oli tihedalt seotud Räpina paberivabrikuga ja Antsla tekkis pärast Valga – Pihkva raudtee ehitamist aastal 1889. (Talve 2004, lk 51)

Kehva põllumaa ja väikeste taludega Haanja vallast kujunes Võrumaa kodutöönduse keskus. Kodus valmistati enamus majapidamises tarvitata vaid esemeid ja tööriistu, kodukootud kangast õmmeldi pesu ja rõivad. Haanja meistrid arendasid nendest oskustest kõrvalteenistuse. Laialdaselt olid tuntud Haanja meeste valmistatud puutööd ja naiste kootud kangad, mida müüdi Võru turul või kohalikel laatadel. (Võrumaa 1926, lk 80-81)

1922. aastal oli Võrumaa peamiselt põllutulunduslik maa, kus tööstusliku ilmega ettevõtetega oli seotud ainult 9,5% rahvastikust ning nende tööliste arv moodustas 1,5% rahvastikust. Enamus ettevõtetest olid väiketööstused, välja arvatud Räpina paberivabrik, kus töötas üle 100 inimese. Peamiselt töötlesid väikeettevõtted ümber kohalikke saaduseid, mida kohapeal ka turustati. Tööstuslikes ettevõtteis seisis esikohal toiduainete tööstused, teisel kohal asusid puutööstused, sellele järgnesid paberitööstused. Neljandal kohal olid tekstiiltööstused - mitmesugused ketrus-, värvimis-, kudumiskojad jne, kokku ligi 100 töölisega. (Võrumaa 1926, lk 79-80) Käsitöökodasid oli Võrus (1926. a.) 79, neist 4 kudumiskoda. (Võrumaa 1926, lk 441)

Rehielamu oli 20. sajandi alguses levinud üle terve Võrumaa enam-vähem ühtlaselt. Pea pooltel elamutel oli korstnaga reheahi. Uuemat tüüpi taluelamu, kus rehi ja rehealune ehitati

lahku, 4-5 kambriga, tahutud palkidest ja vooderdatud ning värvitud hoone, täis- või poolviiluga laast- või sindelkatusega, levis kiiremini Põhja-Võrumaal. Neid puhtamaid ja valgemaid elamuid ehitati Räpina, Urvaste ning osalt ka Põlva kihelkonnas ja asunike juures ning pisut vähem Lõuna-Võrumaal Vastseliina ning Rõuge kihelkonnas. (Võrumaa 1926, lk 55) Uusi elamuid asuti sisustama kodutekstiilidega, sõidutekkide kõrvale hakati kuduma asemete kattetekke. Vanim Võrumaalt säilinud tekk on aastast 1873 (ERM A 391:5 (Rõuge)).

Võrumaal Kanepi kihelkonnas asutas Kanepi kirikuõpetaja praost Roth 1805. aastal esimese kihelkonnakooli. Poeglaste kihelkonnakooli kõrvale asutas praost Roth umbes 1814. aastal „vaeste- ja käsitöö kooli“ tütarlaste tarvis. Koolide asutaja ja hoolekandja praost Rothi surma järel (1818) jäi kihelkonnakool seisma, isegi koolimaja müüdi ära. (Võrumaa 1926, lk 120)

Võru maakond oli 20. sajandi alguseks kaetud asustamistihedusest sõltuva koolivõrguga. Tihedam on koolivõrk Põhja-Võrumaal ja nimelt Kanepi, Põlva ja Urvaste kihelkonnas, kus iga valla kohta tuli 3-4 kooli, Lõuna-Võrumaal leidis valdu, millel oli ainult üks algkool. Maakonna kesk- ja kutsekoolid koondusid (peale kahe - Räpina põllumajandusliku ühisgümnaasiumi ja Vana-Väimela alam-põllutöökooli) Võrru. (Võrumaa 1926, lk 82-84) 1924/25 õppeaastal oli Võrumaal üks keskkool (koos Võru Õpetajaseminariga). 10st algkooli õpilasest jõudis 1 keskkooli. (Võrumaa 1926, lk 88)

Kutsekoole oli 1926 aastaks Võrumaal 4: Võru Õpetajateseminar (1921-1930), Väimela põllutöökool (1922-...), Võru tööstuskool (1925-1999) ja Võru Eesti Naisseltsi käsitöökool (1923-1939 (nimetati Võru naiskutsekooliks)) (Võrumaa 1926, lk 20). 1917. a. asutatud Võru Eesti Naisselts kutsus ellu ja pidas üleval naiskäsitöökooli, mis töötas kahes osakonnas: õmblus- ja käsitöö (nelja klassiga). 1924/25 õppeaastal oli koolis 9 õpetajat ning 54 õpilast. 1925. a. tulid juurde majapidamisosakonna esimene klass ning praktikaklass ja klasside arv tõusis 6le ning õpilaste arv 85le. (Võrumaa 1926, lk 131)

„Rahvakultuuri mitmete alaosade muutumisele (näiteks elamud ja sisustus, riietus ja toitlustus) avaldasid majanduslike tegurite kõrval olulist mõju ühiskonnas toimunud muutused, nagu linnastumine, uute maa-asulate (alevite jne) teke, seltsitegevus, ühenduste paranemine (raudteed) ja inimeste varasemast suurem liikuvus“ (Talve 2004, lk 493).

2. EESTI LIHT- JA SÕBAKIRJATRIIBULISED TEKID

Kui majanduslikult oli juhtiv osa Lõuna-Eestil, siis hoopis vastupidise pildi leiab uurides käsitöötetehnikaid, rahvakunsti, ehitus- ja elamukultuuri ja riietust. Lõuna-Eesti esindas alalhoidlikumat, arengulooliselt vaadates mahajäänumat poolt. Talupoegliku konservatiivsusega säilisid Lõuna-Eestis vana algriimiline rahvalaul ja mitmed ürgsemad jooned rahvausundis. Võrreldes Põhja-Eesti tööriistu Lõuna-Eesti omadega, võib märgata, et esimeste valmistamisel on kulutatud palju enam hoolt, vaeva ja aega, et neile anda käepärane kuju, tehniline viimistlus ning meeldiv välimus. Naiste käsitöödes ja rõivastuses viitavad Põhja-Eesti tekstiilide värvi- ja vormiuudsus, suurem individuaalsus otseselt intensiivsemale arengule. (Ränk 1949, lk 212-213)

Vaipade ja tekkide eelkäijaks oli suur kangalaid – sõba. See heideti jahedamate ilmadega üle pea või õlgade ja öösel kasutati tekina. Vanimad teated sõbast pärinevad 13. sajandist Läti Henriku „Liivimaa kroonikast“. Kõige kauem püsis see õlakate Lõuna-Eestis seoses vanadele traditsioonidele tuginevate pulma- ja matusekommetega. Pulmakommetes säilisid need kuni 19. sajandi teise pooleni, kui rahvarõivas hakkas taanduma ja asenduma linnarõivaga. (Kuma 1976, lk 9-10)

Kangad, mis kannavad vaiba nime, pärinevad Põhja-Eestist. Nende vanus jääb 17. sajandi lõppu ja 18. sajandi algusesse. J. Chr. Petri andmetel 18. sajandi teisel poolel tarvitasid Eestimaa talupojad voodivaipu ehk tekke, saani-, sõidu- ja hobusetekke. Sama ajastu Liivimaal, A. W. Hupeli kirjutiste kohaselt, ei kasutanud talupojad magamistekke või kattevaipu, nad katsid end magama minnes päevariietega. Naabritel lätlastel olid sellal juba kasutusel magamis- ja hobusetekid. Üleminekuastme sõbalt kattevaibale moodustasid 19. sajandi alguses üle kogu Eesti levinud kirjamata naturaalse lambavilla tooni toimselt kootud „vatmanid“. (Kuma 1976, lk 10-13)

Eesti rahvakunstis polnud kombeks kaunistada saane nikerduste või maalidega, neid kaunistati üle saanikorju rippuvate vaipadega. Need muutusid jõukama talupojakihi jõukuse näitamise esemeiks. 19. sajandi algupoolel ei jõudnud talupoeg erilisi voodivaipu muretseda, küll aga kooti kauneid sõidu ja hobesevaipu. (Tõnisson 1937, lk 6)

Kui 19. sajandi keskpaigani pidi talupoeg sageli oma vallasvaraga ühest kohast teise rändama, siis nüüd taluperemehena oli ta motiveeritud kasutama kõiki tehnilisi ja majanduslikke võimalusi oma kodu kordaseadmiseks. Oluline uuendus oli klaasakende ja lõõride ja korstnatega ahjude kasutusele võtmine. Kambrid muutusid puhtamaks ja valgemaks, tekstiilid omandasid interjööri kujundamisel suurema rolli (Kuma 1976, lk 12-14), sealhulgas ka tekid ja vaibad.

Siiski oli 19. sajandi lõpupoole voodivaip haruldane. Talvel magati kasuka all ja suvel mõne muu õhema pealisriide või paklase lina all, ainult väljasõidul uhkustati kirju vankri-, saani-, või sõidutekiga. Alles vana ja katkenud sõidutekki raatsiti magades peale võtta. (Tõnisson 1937, lk 4)

Poolvillased linase lõimega vaibad kooti enamasti ripsilised, kaunistati triipude, koe- (sõbakirjaliste), naast- või pindpõimetehnikas kirjadega. Vaipade kujundus ja tehniline teostus arenes kiiremini Põhja-Eestis, konservatiivsemas Lõuna-Eestis naast- ja pindpõime tehnikat kasutati väga harva (Võrumaal 1 tekil: ERM 2508 (Räpina)). 19. sajandi teisel poolel lisanduvad tikitud, 20. sajandi alguses heegeldatud ja vöödest kokkuõmmeldud vaibad. (Kuma 1976, lk 12-14) Poolvillased sõbakirjalised potisinise või muu tumedamat tooni (punase, rohelise, halli, musta) põhjaga vaibad olid levinud üle kogu Eesti (Kõresaar 1991, lk 14). Sõbakirjalisi vaipu esineb soomlaste, rootslaste, lätlaste ja leedulaste kudumites (Konsin 1979, lk 59). Venemaal selliseid ei olnud (ERM A 572:97 (Sangaste)).

Nii nagu sõbadel, oli ka vaipadel 19. sajandi lõpuni osa pulma- ja matusekombestik. Sõidu- ja magamistekkide hulk pruudi kaasavaras oli üheks tähtsamaks jõukuse märgiks (Konsin 1979, lk 38). Inimesest viimasele teekonnale saates asetati tekk puusärgile (ERM A 565:1347 (Märjamaa))

20. sajandi esimesel veerandil asutati naiskäsitöö ja kodukultuuri arendamiseks ühiskondlikke stimuleerimissüsteeme. Rõivaste ja tarbeesemete kõrval valmistati sein- ja põrandavaipu, kardinaid, katteriideid. Koolides, käsitöökursustel ja ajakirjades propageeriti rahvapärases laadis tikandite ja kudumite valmistamist. Kangakudumisel hakati kasutama keerukamaid tehnikaid. Tekkide kujunduses pääsesid mõjule drell ja daaladrelltehnikad. Võrdlemisi laia levikuga olid ka astringtoimsed üleminekutoonides täisvillased voodivaibad. Seinavaipade ja eesriiete värilahendused kooti toliaegsete käsitööajakirjade soovitude

kohaselt beežides-pruunides üleminekutoonides. 1930-ndate aastate paiku võeti tekkide kujunduses kasutusele mitmesuguseid üleni koekirjalisi mustreid, mille rakendamisel vajati rohkesti niisi ja tallalaudu. Keerukamaid kudumeid telliti elukutselistelt kangrutelt. Teenistusliku kangakudumisega tegelesid maata või vähese maaga kehvikud, samuti lasterohketest perekondadest pärinevad talutütred, kes olid väljaõppe saanud kursustel või koolides. (Konsin 1966, lk 177-179)

Lõuna-Eesti liht- ja sõbakirjatriibulised tekid

Lõuna-Eestis jäid lihttriibulised ja sõbakirjalised vaibad ainuvalitsejaks 20. sajandi alguseni (Kuma 1976, lk 19). Põiki üle kanga kulgevad kirjavöödid kujundati värvide ja mitmesuguste kudumisvõtete abil. Levinumad kirjad olid: *hambad*, *soehambad*, *pandlad*, *lapid*, *lauajalad*, *käpad*, *sitikad*. Vahel rakendati niite taha puidust lipid, mida servale keerates kooti soovitud muster.

Vanemad vaibad olid kitsavöödilised. Eriti kaunite puupunaste, potisiniste, kaselehekollaste ja potiroheliste kirjatriipude poolest paistavad silma Viljandimaa tekid. Peenetriibulisi tekke asendasid 19. sajandi lõpus laiemate triipudega tekid. Seniste siniste ja punaste põhjavärvide asemel hakkasid domineerima hallid ja pruunid värvitoonid. Võrdlemisi laialt levisid *jutitekid*, *vikerkaare värvi* tekid. Nende tekkide triibustik oli ühe värvi erinevatele tooniasmetele üles ehitatud. Värv intensiivsus muutus mustritriibu südamikus kas tumedamaks või heledamaks. Sagedasti kaunistas triibu keskosa keerupael. (Konsin 1979, lk 60) Põhja-Läti hambulised, kalasabased ja korjatud kirjadega vaibad on lähedased Lõuna-Eesti sõbakirjalistele vaipadele (Konsin 1979, lk 60).

Põhja-Eesti liht- ja sõbakirjatriibulised tekid

Ka Põhja-Eestis vanimad tekid kaunistati lihttriipude või sõbakirjadega. Sõbakirjatriibud olid suhteliselt kitsad, varieerudes 3-5 cm vahel. Tavaliselt võrdusid taustatriibu laiused kirjatriibuga. Mitmekesiselt ja vaheldusrikkalt on kasutatud *pandla*-, *lauajala*- ja *pääsusabakirja*.

Materjali ja värvilahenduste järgi võis Põhja-Eesti sõbakirjalisi vaipu jagada kahte rühma: poolvillased potisinise (või mõne teise tumedama tooniga) vaibad ja takused valge või

helesinise põhjatooniga vaibad. Potisiinisel põhjal ookertoonides kirjatriibustikuga vaibad levisid ühtlaselt üle Põhja-Eesti. Takuste valgete vaipade (Viru- ja Harjumaal) dekooritriibud olid kootud enamasti potisiinisega, kuid esines ka madarapruunides ja samblarohelistes toonides kirjatriipe. (Kuma 1976, lk 18-19)

Lääne-Eesti liht- ja sõbakirjatriibulised tekid

Lääne-Eesti lõunaosa vaipade kujundustes oli ühisjooni Lõuna-Eesti vaipadega ja põhjaosal Põhja-Eesti vaipadega (Konsin 1979, lk 64). Neid iseloomustas teatud viimistlematus kirjatriibustikus ja mitmekesine, kohati juhuslikuna näiv värvipalett. Sõbakirjaliste vaipade koelõng oli enamasti jäme, seetõttu sõbakiri mõjus kohmakamana. Kirjatriibu laius oli keskmiselt 8-10 cm ja ületas taustatriibu laiuse. Kirjadest olid levinumad olid *pandla*-, *lauajala*- ja *sitikakiri*. Taustatoonid olid potisiinised, mustad, tumepruunid. Kirjatriipudes esineb palju lillakas-punast. (Kuma 1976, lk 19) Nii nagu Lõuna- ja Põhja-Eestis hakati ka siin kuduma 20. sajandi alguses vaipu mille mustritriipudes kasutati ühe värvuse astmelisi hele-tumedusi, kus heledaim lõngatriip jäi kas mustri südamikku või välisservadesse (Konsin 1979, lk 64-65).

Saarte liht- ja sõbakirjatriibulised tekid

Saaremaa ja Muhu saare põikitriibulised tekid on sarnased seelikukangastega. taustal on kitsad, enamasti hammaskirjalised triibud. Vanematel tekkidel on põhjavärviks punakam toon ja kirjatriibud laiemad. (Kuma 1976, lk 19)

3. VÕRUMAA LIHT- JA SÕBAKIRJATRIIBULISED TEKID

„Kultuuri arengu eeltingimuseks on liikuvus, mobiilsus, rahva enda eluruumis, kuid ka rahvaste vahel. Orientatsioon näitab ainult selle liikuvuse peasuundi, kultuur luuakse aga üksikute rahvaste ringides sel teel, et antud ajajärgul käibelolevad kultuurisugemed pidevalt kohandatakse oma kultuuristruktuurile, või teiste sõnadega sulatatakse need oma nõuete ja tõekspidamiste järgi juba olemasolevasse.“ (Ränk 1949, lk 23, 24)

3.1. Materjalid ja tehnoloogia

See peatükk on koostatud minu seminaritööõ „Kangakudumine Vanal Võru-maal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses“ (Uiga 2018) põhjal, varasemalt uuritud on täiendatud tekkide kudumisega seotud teabega.

Liht- ja sõbakirjatriibuliste tekkide lõimeks kasutati enamasti kodusvalmistatud linast niiti, hiljem ka puuvillast. Teki kudumise lõimeks kulub 350-450 g linast niiti (Jõeste *et al* 2009, lk 7). Linase kiu töötlemisel, ropsimisel, valiti välja pikemad ja paremad kiud oma lõime ja kangaste valmistamiseks. Lõimeniit kedrati tihedama keeruga kui koelõng. 20. sajandi algul hakkasid Võrumaa jõukamad talud vabrikutes (Võrus, Leevakul, Mõisakülas) linu kedrata laskma. Kedratud lõng tuli enne telgedele rakendamist haspeldada, vajadusel pesta, ajada kehadele või kerida keradesse ja käärida.

Villane koelõng koguti ja töödeldi 19. sajandi lõpus ja 20. alguses talu naispere poolt. Eestis oli lambakasvatus rohkem levinud saartel, seoses villahindade langusega, loovutas ka seal 19. sajandi lõpus rohkem ruumi piimakarjandusele (Vahtre 2010, lk 179). Keskmiselt peeti Lõuna-Eesti talus üle talve 10 lammast, lammaste arv sõltus talupere vajadusest villa järele. Olenevalt lamba tõust maatõugu lamba kaalub villak 1-3 kg (keskmine kootud vaip kaalub 1-2 kg). Ühe ruutmeetri teki kudumiseks kulub u 900 g villast lõnga (Jõeste *et al* 2009, lk 7). Pügatud ja pestud vill nopiti sõrmega lahti, halli tooni lõnga jaoks segati musta ja valget villa. Vill kraasiti, kedrati, värviti ja keriti. Tekkide kudumiseks kasutati enamasti ühekordset lõnga.

Kuni aniliinvärvide kasutusele võtmiseni 19. sajandi keskpaigas, värviti lõngu ainult taimevärvidega. Taimedega värvitud pastelsed toonid olid kordumatud, kuna taimede värvaine oleneb paljudest teguritest: maapinnast, ilmastikust, taimede korjamisajast, vanusest, kuivatamisest, taimede hulgast värvimisel, värvimisviisist, peitsainest ja materjali kvaliteedist. Taimedest kasutati lehti, varsi, õisi, koort, juuri, marju, okkaid. Peitsaineks kasutati: maarjajääd, äädikhapet, viinakivi, vask- ja raudvitrioli, soola, tuhaleelist, hapukapsavett, kurgisoolvett, hapupiimavett, hapukalja, uriini, jõhvikamahla. (Mälksoo 1973, lk 151).

Lisaks kasutati villa ja lõngade värvimiseks imporditud indigot e *potisinist*, košenilli e *putukpunast* ja punapuud (pernambukipuu) e *puupunast*. Võrumaalt pärit tekkide lähtedokumentidele toetudes on kolm tekki värvitud loodusvärvidega: ERM 1126 (Urvaste) madara ja *kaarikarva*, ERM A 565:5 (Räpina) indigo, ERM 561:157 (Põlva) *vabarnaroosa*.

Peitsaineid varuti apteekidest, kuid veel 20. sajandi algulgi rändasid maal ringi kastikaupmehed e *harjuskid*. Valdavalt Pihkva kubermangust ja Sise-Venemaalt pärit rändkaupmehed müüsid taludes ja laatadel pudukaupa (nõelad, puuvillased niidid, paelad, linnid, riidevärv, klaaspärlid jms) ja ostsid kokku või vahetasid oma kauba vastu hobusejõhve ja seaharjaseid. Oodatud olid setu rändkaupmehed, *potisetud*, kellelt osteti savinõusid, seepi, kasetõrva, vaskvitrioli ja eeterpiiritust – kas raha eest või vahetuseks kaltsude ja vanade riiete vastu, mis viidi Räpina paberivabrikule. (Vahtre 2010, lk 132) 1926. aastaks oli Võrumaal 28 villa- ja värvikoda, nendest 8 asusid Urvaste kihelkonnas (Võrumaa 1926, lk 18). Kanepist pärit teate kohaselt käidi pea igast talust Riiga linu müümas ja seal lasti ka villast kangast värvida, vahel viidi kangas sinna lumetuleku ajal ja toodi tagasi kevadel (EA 59, lk 319; ERM A 563:1773 (Tartu-Maarja)).

Keskmise suurusega talus kooti aastas 4-5 linast ja paar villast kangast (Konsin 1966, lk 165). Keskmine kanga pikkus oli 20-40 küünart (1 kangaküünar on 55cm). Lihtsaid labase ja toimse muustriga kangaid õpetasid emad kuduma. Emad õpetasid ka käärimist, soastamist ja niietamist.

19. sajandi lõpul olid kasutusel vanemat tüüpi püstraamteljed, mida tuntakse maatelgede nime all. Tõenäoliselt jõudsid maateljed Eestisse 13. sajandi lõpus või 14. sajandi alguses ja püsisid kauem Lõuna-Eestis ja Lätis. Vanemat tüüpi maatelgedel olid neli tugisammast, mis

olid ülalt haripuudega ühendatud. Telgede laius oli 100-130 cm, seetõttu olid vanemad tekid kahelajadised – kaks tekisiilu õmmeldi kanga pikisuunas kokku. Maateljed on ilma vaheldajateta, niieraamid on rakendatud ülal ketrade (pööradega) ja all seotud koelaudade külge. Seetõttu olid niied tõusmisel ja vajumisel üksteisest sõltuvad ning võimaldasid väheseid mustrikombinatsioone. Ketrade või kolgitsate lisamisega sai telgedele lisada niieraame, mis võimaldas kududa keerulisemate mustritega kangaid. Keerukate mustrite kudumiseks kasutati ka puidust laastu e *lippi*, mille peale korjati niieraamide tagant lõimedest muster. Lippi küljele keerates tekkis soovitud vahelik. Võrumaa tekstiilide valmistamiseks kasutati erinevaid kudumiskirju: taspindtoimseid, koepindseid, atlas, nurk- ja murdnurktoimseid, risttoimseid ja hilisemal ajal drelli ning astringtoimseid. (Uiga 2018)

19. sajandi lõpus hakati maatelgedel vaipu kuduma topeltlaidsete kangastena. Lõime kääriti topelt, st kaks telje laiust ja niidetades jagati neljaks. Pealmise kangapoole lõimed suunati läbi kahe esimese, alumise kangapoole lõimed läbi viimaste niite. Hea vaheliku kindlustamiseks pandi niite taha kahe vaibapoole vahele pird või nõör. (Konsin 1979, lk 60)

Sajandivahetusel tulid käsitöökursuste vahendusel kasutusele kirikangasteljed nn soome teljed, millega oli lihtsam kududa laiu ja keerukama mustriga kangaid. Neil telgedel rakendatakse niied pealt vippidega ja alt ühendatakse tallalaudadega vaheldajate kaudu, mistõttu jäävad üksteisest sõltumatuks ja võimaldavad kududa keerulisi tehnikaid ja annavad kudumisel hea vaheliku (Mälksoo 1973, lk 20).

1940.-1950. aastatel kooti tüüpilisi lõunaeeetilisi halli ja mustapõhjalisi liht- ja sõbakirja triipudega kuderipsilisi vooditekke. Nende kõrval on levisid ka Võrumaale iseloomulikud astringtoimised (8 niiega) vooditekid ja 1930. aastate lõpus juurutatud vahveltehnikas tekstiilid (7 niiega). 1960. aastail kooti kodudes tekke väga harva. (Konsin 1966, lk 190)

3.2. Tekkide mõõdud

Uuritud tekkide mõõdud varieeruvad 160-190 cm* 125-160 cm vahel. Suurimate mõõtudega tekk pärineb 1934. aastast, teki mõõdud on 209*149 cm (ERM A 554:8 (Rõuge)). Suurem osa vanemaid ja sajandivahetuse tekkidest kooti kahelajadisena, ka nende tekkide mõõdud ei erine hilisemate tekkide mõõtudest. Kahelajadiseid tekke kooti veel ka 20. sajandi 30ndatel aastatel (ERM 569:71 (Urvaste), ERM 640:154 (Vastseliina)) .

ERMi vaibakogu Võrumaa tekkide lähtedokumentidel on vaid kahe teki kohta kirjeldus: „saanitekk, hobusetekk“ (ERM A 561:157 (Põlva), ERM A 561:158 (Põlva)) ja need tekid erinevad teistest ka oma kuju poolest. Kui ülejäänud tekid on ristkülikukujulised, siis need pigem ruudukujulised. ERM A 561:157 (Põlva) (Lisa 2, lk 47) mõõdud: 135*128 cm ja ERM A 561:158 (Põlva) 130*128 cm. Tekkide otsad kooti 4-6 cm pikemaks, pööрати pahemale poole ja õmmeldi peitepistetega, harva ka õmblusmasinaga, kinni.

3.3. Kirjad

Peatükk annab ülevaate tekkide kirja- ja taustavahelistest proportsioonidest, koekirjadest ning värvikasutusest. Kiri e muster on pinnal korduv joonte v. (värviliste) kujundite kombinatsioon (Eesti keele seletav sõnaraamat).

Lihtsaid labase ja toimse mustriga kangaid õpetasid enamasti emad kuduma. Kangakirju vahetati ja püüti kopeerida kirikuskäikudel nähtu põhjal:

„Uusi kanga kirju saadi teistelt inimestelt, suuremalt osalt kirikute juurest. käsitlemise läbi ja lihtsalt silmamise ja meelespidamise järgi. Paljud andsid ka kadeduse pärast vale seletusi, ei tahetud, et samasuguseid järgi tehakse, siis uuriti ja murreldi pead seni kui ikkagi mustre kätte saadi, ehk kompineerus sootuks uus ja veel ilusam muster.“ (KV 73, lk 167)

Kasutati ka vanu mustreid: „(...) Vaiba triibud on kootud vana teki triipude järgi.(...)“ (ERM A 563:1842 (Räpina)). Või loodi ise uusi (ERM A 553:1 (Äksi), 560:31 (Kodavere), ERM 9428 (Kullamaa)). Villaste seelikute värvitriipe kavandati lõngarühmadena puidust pirrukese peale, õnnestunud kombinatsioone käidi laenamas (Konsin 1966, lk 165). Vahel kooti ka enne vaiba kudumist mustriproov (ERM A570:4 (Karula)).

19. sajandi teisel poolel vabadike ja saunikute seast kujunesid küla-käsitöölised, kelle hulka kuulusid ka õppinud kangrud (Kuma 1976, lk 8). Neilt telliti suuremaid oskuseid nõudvaid kangaid. Tellitud kangaste kirjad valis kangur ise, tellija andis teada, kangru varem kootud tööde põhjal, millist kudumit soovis. Ka lõngad värvis kangur ise. (EA 59, lk 251, 284) Kangrute mustreid võtsid ka kohalikud perenaised eeskujuks (ERM A 564:1956 (Võnnu)).

Vanimad Võrumaalt säilinud tekid pärinevad 19. sajandi lõpust:

1873. aastast tekikatkend ERM A 391:5 (Rõuge)

1886. a. ERM 2512 (Räpina)

1890. a. ERM A 771:339 (Vastseliina)

1896. a. ERM 2508 (Räpina)

1890. a. ERM A 565:5 (Räpina)

1897.a. ERM A 574:45 (Kanepi)

Võrumaa vanemad lihttriibuliste ja sõbakirjalised tekkide kirjatriibud olid enamasti kitsad (3-7 cm). Mustritriibu laius oli võrdne taustatriibuga või pisut kitsam (Foto 1).

Foto 1. ERM A 771:339 (Vastseliina) (Allikas: ERMi Vaibakogu)

Mõnedel tekkidel oli ka kahte tüüpi mustreid, mis vaheldusid kogu teki ulatuses (Foto 2).

Foto 2. Detail ERM A 565:5 (Räpina) (Allikas: ERMi Vaibakogu)

20. sajandi algusest säilinud kitsatriibuliste tekkide kõrvale hakati kuduma laiemate mustritega tekke - ERM A 573:93 (Urvaste, aastast 1900):*“Vaip oli algselt 203 x 180 sm. Sellist triibustikku tekil oli kolm. Tekk oli ühelaadne.”* Ühtlane taustapind oli enamasti sama lai kui muster või pisut kitsam.

20. sajandi algusaastae tekid:

1900. a. tekikatke ERM A 573:93 (Urvaste)

1900. a. tekikatke ERM A 573:94 (Urvaste)

Ca 1902. a. tekikatke ERM A 573:145 (Urvaste)

1910.a. korjatud ERM 1126 (Urvaste)

1911. a. korjatud ERM 2502 (Räpina)

1911. a. korjatud ERM 2504 (Räpina)

Võrumaa 20. sajandi esimese poole lihtriiustikuga ja sõbakirjaliste tekkide mustritriipude tihedused varieerusid kitsastest suhteliselt laiade triipudeni (tekil 7 võrdse laiusega triipu, millest 3 on mustritriibud (ERM A 561:158 (Põlva), ERM A 573:156 (Urvaste))) (Foto 3, 4, 5).

Foto 3. ERM A 573:156 (Urvaste)

(Allikas: ERMi Vaibakogu)

Foto 4. ERM A 570:12 (Karula)

(Allikas: ERMi Vaibakogu)

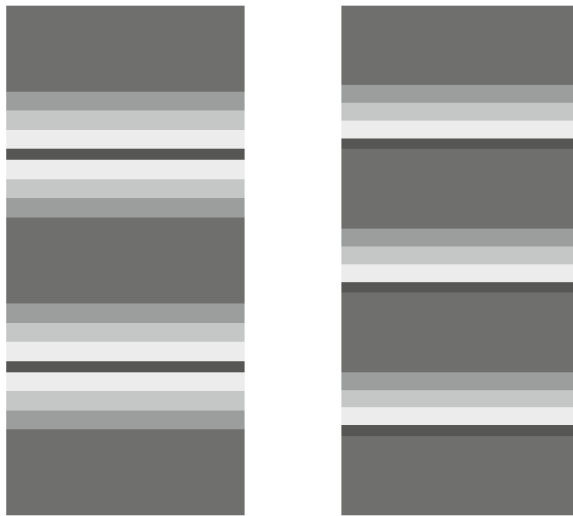
Foto 5. ERM A 561:155 (Hargla) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Sellised tausta ja triibumustrite ülesehitused olid levinud üle kogu Lõuna-Eesti ja raske on välja tuua piirkondlikke iseärasusi. Võrdse laiusega tausta ja mustriosaga tekke kooti ka keerukamate kudumisvõttega (ERM A 574:32 (Kanepi), ERM A 570:44 (Kanepi), ERM A 848:3 (Räpina)). Mõnele 1920.-30. aastate tekkidele kooti triibustik vaid vaiba otstes (ERM A 573:161 (Urvaste), PTM 381:1 E 1153 (Põlva), ERM A 561:165 (Põlva)). Ning 20. sajandi alguses levima hakanud käsitööajakirjad ja kudumiskursused mõjutasid liht- ja sõbakirjaliste tekkide triibustike ülesehitust suhteliselt vähe. Siiski kaks tekki eristuvad teistest nii kollaka põhitooni kui mustrite ülesehituse poolest. Tekid on tihedalt kaetud *poollauk* (vt ptk 3.3.1.) mustritriibustikuga ja kasutatud on erinevaid sõbakirju (ERM A 839:15 (Räpina), EVM E 308:43 (Rõuge)).

3.3.1. Lihttriibulised tekid

Lihttriibustikuga tekkide muster moodustub teki pinnale kootud kahest või enamast värvitoonist, mis korduvad kindla rütmiga. Värvirühmad on seatud kas sümmeetriliselt (*täislaugud*) (Joonis 1), kus värvitriibud moodustavad keskmise ehk südatriibu suhtes kaks samasugust poolt või asümmeetriliselt (*poollaugud*), kus värvitriipude rühmad on ilma südatriipudeta. Lihttriibulised tekid on kootud labases koeripstehnikas, kus lõim on peenemast ja kude jämedamast lõngast. Hõreda soaga kududes katab koelõng lõime täielikult ja tulemuseks on paksud ja vastupidavad kangad. (Jõeste *et al* 2009, lk 6-7) Enamus

käesoleva töö lihtriibustikuga tekid on kootud *täislaukse* värvilahendusega va EVM E 142:91.

Joonis 1. Täislauk ja poollauk (*Allikas: autori joonis*)

Võrumaalt 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusaastatest säilinud tekkidest olid $\frac{1}{4}$ lihtriibulised. Lihtriibulisi tekke kooti 20. sajandi keskpaigani paralleelselt sõbakirjaliste tekkidega, siis küll aga laiemate triipudega (ERM A 563:1842 (Räpina)). Triibukirjades kasutati ka teki tausta värvi triipe (ERM A 571:73 (Vastseliina), ERM A 573:101 (Urvaste), ERM A 573:162 (Urvaste), EVM E 167:19 (Karula)) (Foto 6).

Foto 6. Detail vaibast ERM A 571:73 (Vastseliina) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Pea 1/4 Võrumaa 20. sajandi algusest pärit tekkidest on nn *vikerkaare värvi* triibustikuga kaunistatud, ehk triibustik oli ühe värvi erinevatele tooniastmetele üles ehitatud. Värvi intensiivsus muutus mustritriibu südamikus kas tumedamaks või heledamaks. *Vikerkaare värvi* tekke kooti ka Lätis (ERM A 606:3, ERM A 606:6). Võrumaalt on üks *vikerkaare* tekk väga tundlike värviüleminekutega (ERM A 566:935 (Urvaste)) (Foto 7).

Foto 7. Detail vaibast ERM A 566:935 (Urvaste) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Kanepi ja Urvaste naaberkihelkonnast Otepäält pärit teate järgi oli selliseid tekke 1920.-30. aastail pea igas majapidamises. (ERM A 572:21 (Otepää)). ERMi Vaibakogus on suurem osa sarnase kujundusega tekke pärit Hallistest (ERM A 564:340, ERM A 564:333, ERM A 596:234, ERM A 564:944, ERM A 564:945 (Halliste)). Lõngade värvimist ja kudumist kirjeldab teki ERM A 564:945 (Halliste) legend:

"Mõlemad vaibad ise värvitud - tooni värviti nii, et iga 8 minuti järel lisati uus jagu triibulõngu kuni pärisvalgeni välja. Riba on kogu teki laiune, triibud kulgevad, samuti kui eelmisel piki tekki, õmblused kummaski servas. Kangas kahekordselt telgedele aetud, nii et keskelt õmblusetud. Labaselt nitsitud, nelja niiega, tõsta kaks tagumist niit üles, panna põru ? vahele, see teeb tekil "ahet". tallalaudu ka neli. Enamasti parema käe poole tehakse kokku. Värvid pole vikerkaarevärvid, muidu segavärvid. Sellal tehti küll vikerkaarevärvilisi tekke, aga ema (vanaema) ei osanud.". Andmed eseme valmistaja kohta- valmistanud Halliste khk. kinkija vanaema Anna Talts, taluteenija. Halliste khk. Kaarli v. Naistevalla k. Kõrnitsa t.

kinkinud Linda Reismaa (Abja raj. Kariste k/n kolh. "Tee Kommunismile". Esemel vanus saamisel ca 30 a.(valmistatud 1929. aastal)

Osa *vikerkaare värvi* tekke kooti lihtriiulistena, ilma sõbakirja või *keerupael*teta (EVM E 121:4 (Karula), EVM E 121:5 (Karula), EVM E 167:30 Karula)). Siiski suuremale osale *vikerkaare* tekkidele lisati *keerupael*: „(...) *keerutatud lõnga - käsitsi mitu lõnga ühest ja mitu teisest võetud ja kokku keerutatud. Keskelt on need lõngad kokku seotud, ühtepidi keerutada ja siis kokku lasta (...)* (ERM A 563:1873 (Häädemeeste)).

Keerupaelu lisati mustritriipude südamesse (ERM A 561:155 (Hargla), ERM A 563:1908 (Hargla), ERM A 565:5 (Räpina)), servadesse (ERM A 561:155 (Hargla), ERM A 570:43 (Karula)). Vahel kooti kaks vastupidise keeruga paela kõrvuti (ERM A 570:43 (Karula), ERM A 573:101 (Urvaste)) või keerutati pael 3-4 värvilisest lõngast (ERM A 569:71 (Urvaste)). *Keerupaelte* toonideks valiti tihti must-valge kombinatsioon aga kasutati ka vaibatriibustikus leiduvaid toone ja vastandvärve (Foto 8).

Foto 8. Detail vaibast ERM A 561:155 (Hargla) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Lõuna-Eesti tekkidele võib iseloomulikuks pidada kitsaste 1-5 mm laiuste triipude kasutamist mustrikombinatsioonides (Võrumaal 17 tekil). 20. sajandi alguse (ERM 848:3 (Räpina)) tekkide mustritesse kooti üksikud (ERM A 570:13 (Karula), (ERM A 573:162 (Urvaste)) (Foto 9)

Foto 9. Detail vaibast ERM A 573:162 (Urvaste) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

või gruppidega triipe, mis asusid vaipade mustritriibu südames (ERM A 573:93 (Urvaste)) ja vahel servades (ERM A 570:4 (Karula), (ERM A 573:101 (Urvaste))) (Foto 10).

Foto 10. Detail vaibast ERM A 573:93 (Urvaste) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Peenetriibulisi värvigruppe kasutati ka *vikerkaare värvi* tekkide triibustikus (ERM A 570:43 (Karula), EVM E 257:66 (Räpina), ERM A 565:5 (Räpina)) (Foto 11). Vanim selline tekk on aastast 1890 (ERM A 565:5 (Räpina)) (Foto 2).

Foto 11. Detail vaibast ERM A 570:43 (Karula) (*Allikas*: ERMi Vaibakogu)

1920. aastate keskpaigast hakati kuduma visuaalselt *vikerkaare värvi* tekke meenutavaid mustriribasid teki taustatoonid ja triibutooni optilise efekti edasiandmise võttega, st taustatoonid või mustriosa servatoonid kooti mustri südame poole aste astmelt kitsamad (ERM A 561:154 (Hargla), ERM A 573:18 (Kanepi), ERM A 573:63 (Urvaste), ERM A 573:158 (Urvaste), EVM E 237:28 (Hargla), EVM E 142:92 (Kanepi)) (Foto12).

Foto 12. Detail vaibast ERM A 640:155 (Vastseliina) (*Allikas*: ERMi Vaibakogu)

3.3.2. Sõbakirjalised tekid

Vanimad sõbakirjalised tekid olid lihttriipude vahele kootud hambuliste kirjadega. Uuemates ja keerulisemates sõbakirjalistes tekkides, mis rakendati neljale ja rohkemale niiele, olid eelistatuimad mustrid *hammaskiri, pandlakiri, lauajalakiri, käpakiri, pääsusaba- ehk kalasabakiri ning sitikakiri*. Sõbakirikanga tehnika kuulub poolvillaste koekirikangaste liigi alla. Sõbakirjatriibulised tekid, on rakendatud koekirikangana, millel on üks lõim ja kaks kudet – kirikude ja labane taustakude. Kirjalõngad ristlevad kirja kohal lahtiselt kanga peal ja tausta kohal sidumata kanga all. (Jõeste *et al* 2009, lk 6-7) Kirju korjati triipudesse ka süstiku otsaga või pandi niite taha pird (ERM A 570:12 (Karula)). Ka sõbakirjaliste tekkide triibustikes kasutati enamasti (va ERM A 839:15 (Räpina), EVM E 308:43 (Rõuge)) *täislaukset* värvikombinatsiooni.

Võrumaa tekkidest on 1/3 kaunistatud hambuliste kirjadega. Hambulisi kirjade kudumiseks piisab kahest tallalauast ja kahest niiest. Piki kangast jooksvad joonekesed moodustuvad tallalaudu vaheldumisi tallates, ühte tooni lõng läheb ühte ja teist tooni teise vahelikku. Tekkinud sambakesed kooti 2-15 mm kõrguseks (2mm ERM A 573:99 (Urvaste)). Neid hambalisi kirju nimetati ka *havihamba* kirjadeks (Konsin 1966, lk 165), Võrumaal *soehambakirjadeks*:

„Hambakirjad e. soehambakirja: Triibustikus on kasutatud nn. soehambakirja. Proovilapp pärineb tekstist, mis kootud 25 a. tagasi Prants, Alide (70 a.v.) poolt, eluk. Karula khk. Karula v. Lillemäe as. Praeg. Adm. Jaot. Järgi Valga raj. Kaagjärve k/n, Karula sovh. Kinkija sama.“ (ERM A570:4 (Karula))

Hambulisi kirju esineb mustriribade südames, mustri sees ja servades.

Hambulisi kirju saab jagada:

- 1) tulbaribadeks (ERM A 573:99 (Urvaste), EVM E 167:30 (Karula), ERM A 561:154 (Hargla), EVM E 158:180 (Karula), ERM A 563:1842 (Räpina), ERM A 573:18 (Kanepi), EVM E 121:5 (Karula), EVM E 167:19 (Karula)) (Foto 13)

Foto 13. Detail fotost ERM A 561:154 (Hargla) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

- 2) hambakirjaks, kus tulbariba toetub ristipidisele triibule (ERM A 566:935 (Urvaste), ERM HM E 29 (Urvaste), ERM 2508 (Räpina), ERM A 573:145 (Urvaste), ERM HM E 39 (Urvaste), ERM A570:4 (Karula)) (Foto 14)

Foto 14. Detail vaibast ERM HM E 39 (*Allikas: muis.ee*)

- 3) *maokirjaks* (Kuusemets 2017, lk 30), mis meenutab maleruudustikku (ERM A 563:1908 (Hargla), EVM E 167:19 (Karula), PTM 381:1 E 1153 (Põlva), ERM A 848:3 (Räpina), ERM HM E 29 (Urvaste), ERM HM E 30 (Urvaste)). Mõnede kirjade keskmine osa venitati pikemaks ja moodustus omanäoline kiri, mis meenutab ketti (ERM A 603:37 (Karula), ERM A 573:158 (Urvaste), ERM A 570:13 (Karula)) (Foto 15)

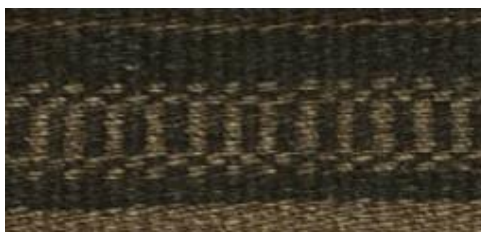

Foto 15. Detail vaibast ERM A 573:158 (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

- 4) *redelkirjaks*, kus tulbariba ääristavad mõlemas otsas peened koejooned, tunti kogu Eestis (Foto 16). Enim kasutati seda mustrit, ERMis säilinud vaipade põhjal, Kagu-Eestis (Võrumaa 5 vaibal: ERM A 563:1842 (Räpina), ERM A 569:71 (Urvaste),

ERM 1126 (Urvaste), ERM A 573:286 (Urvaste), (ERM A 563:1842(Räpina), Setumaa 3 vaibal: ERM A 599:144, ERM A 563:1930, ERM A 563:1640). Kirja nimetus *purrase-* e *redelkiri* on Hallistest (ERM A 564: 475 (Halliste))

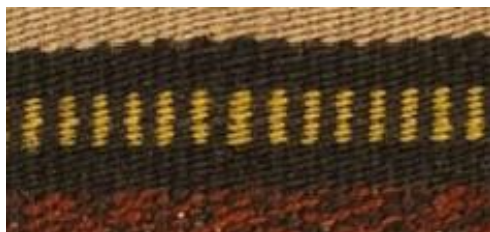

Foto 16. Detail vaibast ERM A 569:71 (Urvaste) (Allikas: ERMi Vaibakogu)

Kooti *pandlakirja* meenutavaid suuremaid ruute, mille kudumiseks oli vaja kolme tallalauda. (ERM A 573:164 (Urvaste), ERM A 561:157 (Põlva), ERM A 561:158 (Põlva), ERM A 554:8 (Rõuge)) (Foto 17)

Foto 17. Detail vaibast ERM A 561:158 (Allikas: ERMi Vaibakogu)

Sitikakiri on vaid ühel Põhja-Võrumaalt 1896. aastast säilinud tekil (ERM A 509:2508 (Räpina)).

Pääsusaba- e *kalasabakirja* kudumisel jätkatakse pärast mustrikorda labast tallamist, seega on kogu teki sidus toimse ja labase kombinatsioon. (Jõeste *et al* 2009, lk 6)

Võrumaa tekid: ERM 2508 (Räpina) aastast 1896, ERM A 573:158 (Urvaste), ERM A 561:157 (Põlva), ERM A 561:158 (Põlva), ERM A 554:8 (Rõuge).

ERMi Vaibakogu ja muis.ee järgi on liigitatud sõbakirjaliste tekkide hulka ka *hanesilmsed* ja vöökirjalised tekid. Ilmselt sattusid need tekid sõbakirjaliste hulka sõbakirjalistele tekkidele omaste triipude proportsioonide ja värvilahenduste tõttu (ERM A 561:165 (Põlva), ERM A 648:202 (Kanepi), EVM E 142:92) (Foto 18)

Foto 18. Detail vaibast ERM A 573:18 (Kanepi) (Allikas: ERMi Vaibakogu)

Võrumaalt säilinud vöökirjalised tekid on valmistatud Karulas 1913-17. aastatel (ERM A 570:13 (Karula), ERM A 603:37 (Karula)). Vöökirja kõrval on kasutatud sõbakirja mustreid.

Foto 19. Detail vaibast ERM A 603:37 (Karula) (Allikas: ERMi Vaibakogu)

3.3.3. Värvid

Tuuli Tubina hinnangul on Võrumaa tekkide värvilahendused seotud sealsete inimeste looduslähedase hingelaadiga, inspiratsiooni ammutati loodusest:

„Arvatavasti on Võrumaalgi püütud millegi valmistamisel jäljendada eeskätt looduses ning igapäevaelus esinevaid värve, kuid üks suurt rolli mängib siin ka värvimiseks vajalike vahendite olemasolu ja kättesaadavus. Põhikoloriidi valge-must-hall on tekstiilide puhul kindlasti tinginud ka esemete valmistamiseks vajalike materjalide naturaalne värv.“ (Tubin 2004, lk 18-19)

19. sajandi lõpus Võrumaa naiste poolvillased koeripstehnikas seelikukangad olid julgete värvilahendustega, kõrvuti on punased-sinised, lillad-rohelised toonid. (ERM 2509

(Räpina), ERM A 58:9 (Karula)). Ka 19. sajandi ja 20. algusaastate tekkide triibustikes pruunikad toonid ei domineeri. Pruunikate toonidega tekid pärinevad 20. sajandi esimesest veerandist, mil hakkasid levima käsitööajakirjad, mis soovitasid kangaste kujunduses beezikaid-hallikaid toone (Konsin 1966, lk 179). Nii on tekkide mustritriibustikus valdav osa üles ehitatud just nendel toonidel, ning juurde on lisatud üksikuid säravamaid värvitoone, musti ja valgeid triipe. Kirkamad värvid on *vikerkaare* tekkidel, kus hallil taustavärvil säravad kollased, punased, sinised või rohelised triibukombinatsioonid.

Suuremal osal Võrumaa tekkidel on taustavärviks kasutatud lambahalle toone, see värvivalik ühendab vanemaid ja uuemaid tekke. Esineb ka musta- (ERM A 561:157 (Põlva), ERM A 561:154 (Hargla), ERM 848:3 (Räpina), EVM E 257:66 (Räpina), ERM A 573:63 (Urvaste), pruuni- (EVM E 121:7 (Karula), EVM E 167:30 (Karula), ERM A 563:1908 (Hargla), ERM A 573:94 (Urvaste), ERM A 573:145 (Urvaste), valgetaustalisi (EVM E 142:91 (Kanepi), ERM A 573:164 (Urvaste) tekke. Üksikute tekkide taust on punaka (1886. a. ERM 2512 (Räpina)) ja beežide (ERM A 569:71 (Urvaste)) toonidega.

Mõnede tekkide triibustikus on kasutatud, soovitud tooni saamiseks, kahest toonist korrutatud lõnga (ERM A 573:162 (Urvaste), ERM A 574:33 (Kanepi), ERM A 569:71 (Urvaste)) (Foto 20)

Foto 20. Detail vaibast ERM A 569:71 (Urvaste) (*Allikas: ERMi Vaibakogu*)

Häädemeestes nimetati sellist lõnga *keeseliseks* lõngaks (ERM A 563:1873 (Häädemeeste)), Võrumaalt vastet leida ei õnnestunud. *Keeselise* lõngaga kootud mustritriipudega on sarnased triibud, kus ühte vahelikku on kootud kootud 2-3 kindlas järjekorras ühekordset erinevat tooni lõnga (Foto 19). Võrumaal leidub selliseid kujundamisvõtteid vöökirjaliste tekkide sõbakirjalistes servades (ERM A 603:37 (Karula), ERM A 570:13 (Karula)). Mõlemad kaunistusvõtted on Lõuna- ja Lääne-Eestis tuntud (ERM HM E 142 (Karksi), ERM A 564:1707 (Häädemeeste), ERM A 611:227 (Tartu), ERM A 564:573 (Halliste),

ERM A 613:118 (Torma), ERM A 628:107 (Kambja), ERM A 563:1906 (Võnnu), ERM A 571:72 (Valga)). „*Valmistatud kirju nimetati ärmalise (...)*“ (ERM A 564:477 (Halliste))

Kokkuvõte. 19. sajandi talurahvaseadused toetasid talupoegade ettevõttlikust. Talude väljaostmiseks arenesid kaubanduslikud sidemed laiemale kihelkondlikest piiridest. Linakasvatusele keskendunud Lõuna-Eesti majanduslikud, ja koos sellega ka kultuurisidemed, olid tihedamad Riiaga kui Tallinnaga. Käsitöölised koondusid alevitesse (sh kangrud) olles vahelüli linna- ja maakultuuri vahel, käsitööd hakati õpetama kursustel ja koolides. Uusi valgusküllasemaid elamuid asuti sisustama kodutekstiilidega, sh kattetekkidega. Vanim Võrumaalt säilinud tekk on aastast 1873.

Kui majanduslikult oli juhtival kohal Lõuna-Eesti, siis käsitöö osas kuulus juhiroll Põhja-Eestile. Sealsetel sõbakirjalistel tekkidel kasutati *hammas-, pandla-, lauajala-, käpa-, pääsusaba- ehk kalasaba- ning sitikakirju*. Seevastu Võrumaa tekkidel vaid *hammas-, pääsusaba ja redelkirju*, ning kolmeniielisi ruudukesi, kuigi rõivaste kudumiseks osati kasutada tasapindtoimseid, koepindseid, atlas, nurk- ja murdnurktoimseid, risttoimseid koekirju. Mustrite ülesehitamisel kasutati küllaltki palju lihtsaid kitsaid värvitriipe.

Suurem osa tekkidest olid hallipõhjalised. Võrumaa vanemate maatelgedel kootud kahelaidsete tekkide kirja ja taustatriibud olid kitsad (5-7 cm), uuemate 20. sajandi esimesel poolel kootud tekkide triibustikud kooti laiemad. Siiagi jõudsid *vikerkaare* tekid, ning selleaegsete käsitööajakirjade poolt soovitatud beezikad-hallikad toonid tekstiilide kujundustes. Võrumaa tekkide kompositsioonid on sarnased teiste Lõuna-Eesti tekkidega, ning varajasemad uurimused, mis käsitlesid Lõuna-Eesti tekke ühtse tervikuna on õigustatud.

4. PRAKTILINE TÖÖ

Minu töö eesmärk on luua Võru Gümnaasiumisse vaip, mis tooks rõõmu kooliperele. Mille kujundus harmoneeruks koolimaja interjööri, tooks tänapäeva võrumaalastele lähemale kohalikud vanad mustrid ja värvivalikud.

4.1. Inspiratsioon

Nagu ma sissejuhatuses kirjutasin, otsuse valida lõputööks gobeläntechnikas vaip, langetasin pärast Viljandi kultuuriakadeemia õppeaine „Gobelään“ läbimist. Mind lummasid need piltvaibad – kohmakavõitu villaste lõngadega on edasi antud peened värviüleminekud ja igast lõngajupist sõltub töö lõpptulemus. Mulle meeldivad gobeläänide konarlikud pinnad ja inimkäelised jooned. Ja värvipinnad, mis tekivad erinevate lõngade „segamisel“ valitud tooni edasiandmiseks.

Ka lihttriibuliste ja sõbakirjaliste tekkideni jõudsin Kultuuriakadeemias. Kõigepealt köitsid need mind Vilma maja teise korruse seintel, muutes kõledavõitu koridori soojemaks ja hubasemaks. Tuues lähemale saja-aasta tagused oskused ja värvimeele. Hiljem, ise Kihnu tekki kududes tunnetasin, et iga toon ja triip on sinna valitud kaaludes. Teadlikult või alateadlikult on kõrvuti säilitatud toonid, mis teineteist täiendavad, säilitades harmoonilise üldmulje. Mind inspireeris see, mis on juba olemas ja otsustasin seda jagada, kasutada lõputöö kujundamiseks liht- ja sõbakirjaliste tekkide triibustikku.

4.2. Võru Gümnaasium

Lõputöö valmistamiseks olid mul olemas idee, mida kujutada ja kuidas vaip valmistada. Võrumaa teemana on väga lai – sõbakirjadega saab kujutada loodust, maju, isegi inimesi. Otsustasin töö lähteülesande piire kitsamaks muuta ja võtsin ühendust Võru Gümnaasiumi direktori Karmo Kurvitsaga. Kirjeldasin talle oma ideed ja 2018. aasta augustis tutvustas ta mulle maja värskelt renoveeritud vanemat ja uut juurde ehitatud osa. Võru Gümnaasium on Võru linna vanim muinsuskaitsealine hoone (Lisa 1) ning selle kõrval asuva 1960ndatel rajatud silikaattellistest juurdeehituse asemele ehitati 2015. aastal kaasaegne hoone (Foto 21). Hooned on seotud üheks tervikuks kolmekorruselise klaasgaleriiga. Gümnaasiumina

tegutseb kool alates 2015. aasta sügisest. Koolimaja uude ossa on toodud täiendavat loomulikku valgust läbi avarate siseuste ja –akende klaaspindade. Seinte toonid nii uues kui vanas osas varieeruvad rohekatest beežideni. Aktsentideks uste ja mööbli näol, on kasutatud tumedaid hallikaid toone, valget ja erinevaid puidutoone (Lisa 3).

Foto 21. Võru Gümnaasium (Allikas: Esplan OÜ koduleht)

Otsustasin, et minu gobelääni asukoht võiks olla kooli vanemas osas, kus on rahulikum atmosfäär. 1917. aastal avati seal lastevanemate toel eestikeelne poeglaste eragümnaasium ja sellest ajastust pärineb ka suurem osa tänaseni säilinud Võrumaa lihttriibulistest ja sõbakirjalistest vaipadest. Esimese korruse koridor sobib gobelääni eksponeerimiseks, sest seal puudub otsene päikesevalgus, mis pleegitaks vaiba värvitoone (Lisa 5).

Töö nime „JoonepIRRud“ leidsin 1966. aasta Etnograafiamuuseumi aastaraamatu Kalju Konsini artklist „Naiskäsitöö Võru rajoonis“:

„Nii kasutati laialdaselt eri värvi koelõngadest moodustatud lihttriipe seelikuriiete (pikkäjuunt ündrugu ehk prundsirõivaste) kudumisel. Selleks värviti hulk mitmesugustes toonides lõngu. Värvilistest lõngadest seati kokku triiburühmad. Kui lõngade paigutusega rahule jäädi, võeti väike pird (joonepIRRuke) mille peale mähiti

lõngaotsakesed vastavalt nende esinemissagedusele. Mõni kuduja on olnud õige osav joonepIRRukeste koostaja, kelle käest neid koguni laenamas käidud.“ (Konsin 1966, lk 165)

JoonepIRRud on nagu raamatud: neisse on talletatud head mõtted, neid jagatakse, nende järgi luuakse uut.

4.3. Kavand

Kavandamise esimeses faasis valisin muuseumites uuritud tekkidest sobivad välja (Lisa 2). Minu eesmärk oli kasutada kujunduses Vana Võrumaa kaheksa kihelkonna teki triibustikku võimalikult originaalilähedaste proportsioonidega ja sarnaste värvidega. Teki mõõdud 170*110 cm on tuletatud vanadest tekkidest. Gobelääni „JoonepIRRud“ värvivalikul lähtusin koolihoone inerjöörist ning Kartin Piile maalidest, mis asuvad maja samal korrusel (Lisa 4). Seejärel joonestasin arvutiga muuseumites uuritud vaipade joonised (CorelDraw X8) ning valmistasin kavandid (Lisa 6).

4.4. Tehnoloogia

Gobelääntehnika on pindpõimetehnika, mille puhul vaip kootakse vertikaal- või horisontaalteljel lõime taha või alla paigutatud kavandi järgi üksikute kujundite kaupa. Tehnikat kasutatakse peamiselt piltvaipade kudumiseks. Eesti keeles kasutatakse gobelääntehnika kirjeldamisel läbisegi erinevaid termineid: gobelään, piltvaip, põimevaip, pindpõime, gobeläänpõime, põime. (Artcol)

Kuna Anu Raua juhendamisel on valminud 2012. aastal Jaane Tammiste lõputöö „Anu Raua loomingu lätted“, kus autor kirjeldab kudumise protsessi põhjalikult, kirjeldan käesolevas töös vaid olulisemaid etappe.

Kudumist alustasin märtsis ja lõpetasin maikuu alguses. Kasutasin püsttelgi mõõtudega 200*200 cm. Püsttelgedel oli lõime kinnitamiseks naelte vahe 1 cm, seega suga nr 50. Lõimeks kasutasin kahte kuuekordset linast niiti, vaiba servades on neli niiti. Kudumiseks kasutasin kahe- ja kolmekordset villast lõnga, millest seadsin kolme- kuni kuuekordsed koelõngad, mis läksid ühte vahelikku. Kavandi suurendasin arvutiga ja kinnitasin lõimede

taha. Kujunduses on palju vertikaalseid jooni, seetõttu kudusin vaiba nii, et koelõngad jooksevad valmis vaibal vertikaalselt.

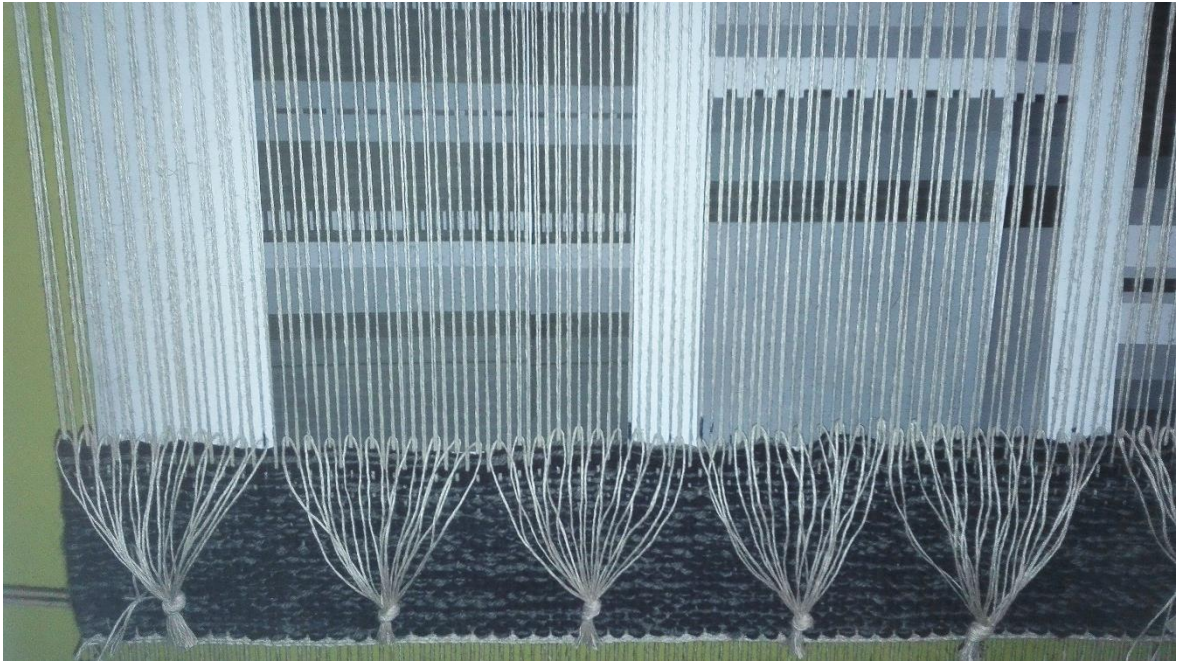

Foto 22. Gobelääni kudumine (Allikas: autori foto)

Kootud ribad õmblesin tikkpistetega kokku iga 15-20 cm järel. Lisaks õmblesin lõimede taga oleva kavandi paari pistega aeg-ajalt valmis töö külge, selleks et tuua kavand tööle lähemale.

Foto 23. Gobelääni kudumine (Allikas: autori foto)

Valmis töö lõikasin telgedelt maha ja viimistlesin tagumise külje. Seejärel naelutasin töö põrandale, nurkade korrigeerimiseks ja pinna tasandamiseks. Tekile asetasin ööpäevaks märja lina ja laotasin peale kaltsuvaibad. Lasin gobeläänil kaks päeva taheneda ja õmblesin linasest kangast kanalid üles ja alla ning linase kanga tagumisele küljele.

Kõige huvitavam osa tööst oli minu jaoks muuseumites vaipade uurimine. Ma ei leidnud ühtegi vaipa, mille triibustikud vaiba ulatuses oleksid täpselt mõõdetud, vaipade mustrites olid inimlikud veakesed ja see ju muudabki käsitöö võluvaks. Ka kavandamine oli meeldiv protsess. Kui alguses kaalusin kasutada loodusmotive, siis otsus valmistada gobelään konkreetse keskkonda aitas ideid koondada ja andis selgema sihi. Arvutiga kujundamist olen ise õppinud, see hobi on vahel ka tööd andnud. Gobelääni kudumine kujunes raskemaiks osaks tööst. See oli tõsine vaimne ja füüsiline pingutus. Keeruline oli leida õigeid värvitoone ja teha gobeläänitehnikast tingitud üldistusi kirjades. Keskmiselt kudusin iga päev 4 tundi, kokku 140 tundi.

4.5. Hind

Gobelääni „JoonepIRRud“ valmistamiseks kulunud aeg:

Kavandamine	4 h
Materjali varumine	1 h
Tööjoonise valmistamine, kinnitamine raamile	1 h
Niietamine	3 h
Soa „heegeldamine“ jm ettevalmistustööd	3 h
Kudumine (sh kokkuõmblemine)	140 h
Viimistlemine, tagakülje kanga õmblemine	8 h
Kokku	160 h

Tunnitasu (neto) 5 €, maksuvaba tulu 500 €

Palgakulu kokku	1207.21
Sotsiaalmaks	299.53
Brutopalk	907.68
Kogumispension (II samm) 2%	18.15

Töötuskindlustusmakse 1%	14.52
Tulumaks	75.00
Netopalk	800.01

Materjalikulu

Nimetus	Hind	Kogus	Kokku
Linane lõim	25 €/kg	440 g	11.00 €
Villane lõng	25 €/kg	2800 g	70.00 €
Linane kangas	14 €/m	2 m	28 €
Niit	2.50 rull	1	2.50 €
			111.50 €

Omahind kokku 1318.71 €

Kasum 5% 65.93 €

Hind kokku 1384, 64 €

KOKKUVÕTE

Lõputöö annab ülevaate Võrumaal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses kootud lihttriibulistest ja sõbakirjalistest tekkidest. Kogutud materjalide põhjal valmis Võru Gümnaasiumisse gobelään „JoonepIRRud“.

Töö kirjaliku osa esimene pool kirjeldab võrulaste eluolu ja tausta, mis aitab selgitada põhjuseid, miks Eesti piirkondades on eriilmeline rahvakultuur ning kuidas majanduse areng seda mõjutas. Lisaks leiab sealt lühiülevaate Võrumaa koduse käsitöö kujunemisest sissetulekuallikaks.

Töö teine osa keskendub lihttriibulistele ja sõbakirjalistele tekkidele. Ülevaade Eesti erinevate piirkondade tekkide kujunemisest ja kujundustest annab võimaluse neid võrrelda Võrumaa tekkidega. Muuseumiesemete, veebivärvate muis.ee ja ERMi Vaibakogus säilinud tekkide põhjal Võrumaa liht- ja sõbakirjalisi tekkidele iseloomuliku tunnused on: mustrite ülesehitamisel kasutati küllaltki palju lihtsaid kitsaid värvitriipe, suurem osa triibustikest on *täislaukse* värvilahendusega, sõbakirjadest kasutati *hammas-*, *pääsusaba* ja *redelkirju*, ning kolmeniielisi ruudukesi, enamuse Võrumaa tekkidest olid hallipõhjalised. 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi algusaastate tekkide värvilahendustes ei kasutatud pruunikaid toone, need toonid jõudsid Võrumaa tekkidele 20. sajandi esimesel veerandil, samal ajal hakati kuduma ka *vikerkaar*e värvi tekke, ja kirja ning taustatriibud muutusid laiemaks. Võrumaa tekid ei eristu oluliselt teistest Lõuna-Eesti tekkidest, neil on väga palju ühisjooni.

Gobelääni „JoonepIRRud“ kavandamisest ja valmistamisest on kirjutatud töö kolmandas osas. Vaip on valmistatud eesmärgiga eksponeerida seda Võru Gümnaasiumis. Loodan, et minu valmistatud vaip rõõmustab kooliperet ja toob tänapäeva võrumaalastele lähemale kohalikud vanad mustrid ja värvivalikud.

ALLIKAD

- Artcol.** 2019. <https://artcol.ee>, (01.05.2019)
- Eesti keele seletav sõnaraamat.** 2019. <http://eki.ee>, (01.05.2019)
- Eesti Rahva Muuseum.** 2019. Eesti Rahva Muuseum. <http://www.erm.ee>, (01.05.2019)
- Esplan OÜ.** 2019. <http://www.esplan.ee/project/voru-gumnaasium>, (01.05.2019)
- Jõeste, K; Kütt, C; Matsin A.** 2009. Etnograafilised sõbad ja tekid: lühike õpetusraamat. Viljandi: OÜ Eesti Loomeagentuur.
- Konsin, K.** 1966. Naiskäsitöö Võru rajoonis. Kog: Etnograafiamuuseumi aastaraamat. Köide XXI. Tallinn: Valgus, lk 163-180.
- Konsin, K.** 1979. Kudumid. Tallinn: Kunst.
- Kuma, H.** 1976. Eesti rahvavaibad. Tallinn: Kunst.
- Kuusemets, K.** 2017. Põhja-Viljandimaa koekirjalised õlakatted 19. sajandil. [Seminaritöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Kõresaar, E.** 1991. Eesti rahvapärased vaibad 19. sajandi keskpaigani. [Kursusetöö]. Tartu Ülikool Eesti ajaloo kateeder. Tartu.
- Mälksoo, L.** 1973. Kangakudumise käsiraamat. Tallinn: Valgus.
- Rahvakultuuri Keskus.** 2019. <http://www.rahvakultuur.ee>, (20.04.2019)
- Ränk, G.** 1949. Vana-Eesti rahvas ja kultuur. Stocholm: Eesti Raamat.
- Saar, J.** 2007. Kanga rakendamine lihttelgedele Setumaa näitel.
- Talve, I.** 2005. Eesti kultuurilugu: keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. Tartu: Ilmamaa.
- Tammiste, J.** 2012. Anu Raua loomingu lätteid. [Lõputöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Tubin, T.** 2004. Takukotid Võrumaale – takukotiq Võromaale. [Magistritöö]. Eesti Kunstiakadeemia. Disainiteaduskond. Tallinn.
- Tõnisson, A.** 1937. Lõuna-Eesti vaibad ERMi kogudes. [Seminaritöö]. Tartu Ülikool. Tartu.
- Uiga, M.** 2018. Kangakudumine Vanal Võrumaal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. [Seminaritöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Vahtre, S.** 2010. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Kog: Eesti ajalugu. Köide V. Tartu: Ilmamaa.
- Vissel, K.** 2008. Setu *sängiinulk* ja põiktriibulised villased vooditekid. [Diplomitöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.

Võru Gümnaasium. 2019. <http://voru.edu.ee>, (10.05.2019)

Võrumaa. Eesti maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus II Võrumaa (1926). 2019. <https://www.digar.ee>, (10.05. 2019)

Zetterbeg, S. 2011. Eesti ajalugu. Tartuma: Greif.

Andmabaasid

MuIS –Eesti Muuseumide Infosüsteem. <http://www.muis.ee>, (10.05.2019)

Vaibakogu. 2019. <https://vaibad.erm.ee>, (10.05.2019)

Arhiivid

KV (ERMi Korrespondentide vastuste arhiiv) 73

EA (ERMi Etnograafiline arhiiv) 59

Esemed (tekid)

ERM Eesti Rahva Muuseum

1126	Urvaste
2502	Räpina
2504	Räpina
2508	Räpina
2512	Räpina
A 391:5	Rõuge
A 554:8	Rõuge
A 561:154	Urvaste
A 561:155	Hargla
A 561:157	Põlva
A 561:158	Põlva
A 563:1842	Räpina
A 563:1908	Hargla

A 566:935	Urvaste
A 565:5	Räpina
A 569:71	Urvaste
A 570:12	Karula
A 570:13	Karula
A 570:4	Karula
A 570:43	Karula
A 571:73	Vastseliina
A 573:101	Urvaste
A 573:145	Urvaste
A 573:158	Urvaste
A 573:161	Urvaste
A 573:162	Urvaste
A 573:164	Urvaste
A 573:286	Urvaste
A 573:63	Urvaste
A 573:93	Urvaste
A573:164	Urvaste
A 573:99	Urvaste
A 574:32	Kanepi
A 574:33	Kanepi
A 574:34	Kanepi
A 574:45	Kanepi
A 603:37	Karula
A 640:154	Vastseliina
A 640:155	Vastseliina
A 671:101	Rõuge
A771:339	Vastseliina

A 839:15	Räpina
A 848:3	Räpina

EVM Eesti Vabaõhumuuseum

E 121:4	Karula
E 121:5	Karula
E 121:7	Karula
E 142:91	Kanepi
E 158:180	Karula
E 167:19	Karula
E 167:30	Karula
E 237:28	Hargla
E 257:66	Räpina
E 308:43	Rõuge

ERMi Heimtali Muuseum ERM HME

E 29	Urvaste
E 30	Urvaste
E 39	Urvaste

Põlva Talurahvamuuseum PTM

381:1 E 1153	Põlva
--------------	-------

LISA 1. Võru mõisa härrastemaja

(Allikas: Võru Gümnaasiumi koduleht)

1783 – Riia kindralkuberneri krahv Browne'i esitisel loodi Kirumpää-Koiküllil nimeline maakond samanimelise maakonnalinnaga. Brown pettus siiski linna asukoha valikus ning kandis sellest ette keisrinna Katariina II-le, soovitades Vana-Koiola mõisast loobuda ja määrata uue maakonnalinna asukohaks Võru mõis, kuna seal on kaks järve, Võhandu jõgi ja mõisa härrastemaja, kuhu võis esialgu paigutada valitsusasutusi.

Härrastemaja täpset valmimisaega ei ole seni suudetud määrata. Tõenäoliselt ehitati hoone 1750. aastate algupoolel, pärast Võru mõisa eraldamist Väimela mõisast (1749). On teada, et suur osa vajalikust ehitusmaterjalist hangiti umbes 1,6 km põhja pool asuvast Kirumpää linnuse varemeist.

1784 – Riik ostis parun Carl Ludwig von Mengdenilt 57 000 rubla eest ära Võru rüütlimõisa koos härrastemajaga ning viimane anti magistraadi ja kohtu käsutusse.

1792 – Asutati saksakeelne linna segaalgkool, mille esimeseks õpetajaks oli Hannoverist pärit Johan Friedrich Brinkmann. Omaette koolimaja puudumise tõttu leidis kool peavarju mõisa kivist härrastemajas, mis aga oli 18. sajandi lõpus väga viletsas seisukorras. Kooli ülalpidaja oli Liivimaa hoolekande kolleegium.

1797 – Pärast asehalduskorra likvideerimist jäid härrastemajja kohtuorganid, kool ja koolmeistri korter.

1804 – 15. septembril avati Turu tn 1 Võru 3-klassiline saksa õppekeelela kreiskool. 6, 7. Senine Saksa segaalgkool läks linna ülalpidamisele.

1805 – Majas tehti kapitaalremont, sest osa lagesid oli kokku kukkunud ja koolmeistri korter varisemisohhtlik. 9. Maja anti tervenisti kreiskooli kasutada, maakonnakohus kolis välja.

1809 – Kreiskoolile anti aiamaana kasutada Tartu, Aleksandri (praeguse Koidula) ja Väikese tänava vaheline maa-ala ning lehmalaudaks ilma vundamendita puust hoone.

1820 – Kreiskool muudeti 2-klassiliseks.

1821 – Linn võttis kooli käest ära tüki maad pritsikuuri ehitamiseks.

1828 – Koolimajale ehitati juurde vasakpoolne tiibhoone, nagu oli paremal poolgi, ainult uus ehitis oli põllukividest.

1830 – Hoone ehitati B. Standeni plaani järgi ümber: maja kaotas segmentfrontooni ja kaksiktrepil, tänavapoolse ukse asemele paigutati aken ning sissepääs viidi hoovi poole.

1836 – Rajati turupoolne paraaduks, mis asendati hiljem uuesti aknaga.

1887 – Kreiskool reorganiseeriti 3-klassiliseks vene õppekeelega linnakooliks.

1910 – Majale ehitati arhitekti Aleksei Kieselbaschi projekti järgi teine korrus, kuhu paigutati saal ja viis klassiruumi.

1913 – Linnakool muudeti Aleksander I nimeliseks kõrgemaks poisslaste algkooliks (4-klassiline). Kooli inspektor ja tegelik koolijuhataja oli Nikolai Alaksandrovitš Floru (hüüdnimega Bulba), kes elas õpetajana Võrus alates 1901. aastast.

1915–1917 – Kõrgema algkooliga samas majas tegutses sõja eest Võrru toodud Riia Aleksandri gümnaasium. 1917. aasta septembris evakueeriti nii Aleksandri gümnaasium kui ka kõrgem algkool.

1917 avati lastevanemate toel eestikeelne poeglaste eragümnaasium 1915–1917 Võrus tegutsenud ja 1917. aastal koos teiste koolidega evakueerunud Polangeni (Palanga) gümnaasiumi ruumides Jüri tänaval. 1918 anti see üle Võru Rahvahariduse Seltsile ja augustis sai kool ametlikud õigused. Novembris avati ka tütarlaste gümnaasium, kaks kooli ühendati 1929. aastal.

1917 – Augustis alustas koolimajas tööd Punase Risti Võru osakonna haigla, kooli algus lükkus edasi. Maja oli haigla kasutuses kuni 1920. aastani.

1920 – Sügisel toodi majja linna II segaalgkool (juhataja Paul Korrol), samas alustas tegevust ka Väimela põllutöökool.

1921 – Jaanuaris alustas tegevust õpetajate seminar, pidulik avaaktus peeti 13.03.1921.

Kuni 1921. aasta kevadeni töötas samas majas õhtuses vahetuses linna II segaalgkool, mis 1922. aastal kolis I segaalgkooliga (juhataja August Peterson) samasse majja Jüri tn 39.

Kuni 1922. aasta sügiseni töötasid seega Turu tn 1 majas koos kolm kooli.

1922 – Linna algkoolide õpilastest moodustati seminari harjutuskool, mille juhataks kutsuti senine I algkooli juhataja Anette Budkovsky. Harjutuskool tegutses esialgu seminari majas, 1923. aastal sai kõrvalmaja juurdeehitise ja teise korruse ning 1924/25. õppeaastat alustati seal 6-klassilise algkoolina.

1930 – 1. augustil õpetajate seminar suleti, majja toodi üle Võru linna I algkool ehk Petersoni kool (hilisem Võru I Põhikool).³⁵ Harjutuskooli puumaja sai enda kasutusse Võru Tööstuskool, 1933. aastal ehitati sellele laiendus praeguse Koidula tänavani. 1976. aastal valmis tööstuskooli ühiselamu.

1944 – Sõjasündmustes maja põles ja taastati veidi muudetud kujul.

1962–1965 – Kapitaalremondi käigus viidi hoone üle keskküttele ja rajati silikaattellistest juurdeehitis.

2014 – Võru I Põhikool kolis juunis pärast õppeaasta lõppu hoonest välja ning alustati renoveerimis- ja ehitustöid riigigümnaasiumi rajamiseks.

2015 – 31. augustil avatud renoveeritud mõisahoones ja uues juurdeehitises alustas tööd Võru Gümnaasium.

LISA 2.

Gobelääni „JoonepIRRud“ kujunduses kasutatud vaibad

ERM 569:71

Nimetus: vaip

Lisanimetus: sängitekk

Mõõdud: 180 x 136 cm

Suga: 48

Dateering: 1930-ndad

Autor: Linda Jaaska

Legend: *Vaiba kudus Linda Jaaska, sünd. 1906 a., arvatavasti 1930-ndail aastail Urvaste khk Sõmerpalu v. Tappoja t. Kuduja oli Tappoja talu perenaine ja oma mehe andmete kohaselt õppinud kudumist 25-aastasena ühe meistri juures. Esemel kinkis samas Võru raj. Sõmerpalu k/n, valmistaja mees Ali Adelberg Jaaska, sünd. 1908 a. Esemel tõi muuseumi EM-i v.tead. töötaja T.Habicht.*

Foto 24. ERM 569:71. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2
(Allikas: Vaibakogu)

ERM 640:154

Nimetus: tekk

Mõõdud: 168 x 156 cm

Suga: 34

Dateering: 1921

Autor: Pauline Kindsigo

Legend: *Eseme valmistas müüja ema 1901 a. sündinud Pauline Kindsigo 20 aasta vanusena Vastseliina khk. Nõnova k. koos vaipadega A640-155 ja A640-156. Eseme müüs 10.- rbl. eest Sale Lokk (sünd. 1937 a.) Vastseliina khk. Nõnova k Võru raj. Eseme tõi muuseumisse v.tead. töötaja H.Eisler*

Foto 25. ERM 640:154. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (Allikas: Vaibakogu)

EVM E 167:30

Nimetus: tekk

Mõõdud: 169*143 cm

Suga: 40

Dateering: 20. sajandi I veerand

Autor: Amalie Kooli

Legend: *Teki kudus Amalie Kooli (s 1896) ema nooruses.; Eesti Karula; talu Lepiku, küla Mägiste, vald **Karula***

Foto 26. EVM E 167:30. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (*Allikas: Vaibakogu*)

ERM HM E 30

Nimetus: teki katke

Mõõdud: 31*174 cm

Suga: 32

Dateering: 1920ndad

Autor: Emma-Marie Wilhelmine Reismann

Legend: *Vaiba katke, Võru kihelkond, Vaabina vald. Kootud 1920 aastatel. Emma-Marie Wilhelmine Reismann (sünd Wellner, umbes 1880)*

Rõuge

Foto 27. ERM HM E 30. Detail mõõtkavaga 1:2 (Allikas: muis.ee)

ERM A 563:1908

Nimetus: vaip

Mõõdud: 185 x 148

Suga: 33

Dateering: 1933

Autor: Minna Kasuk

Legend: *Vaiba vanus on 25 a. Valmistanud ja muuseumile kinkinud Minna Kasuk **Hargla** khk. Saru k. Alatamme t. (Antsla raj. Mõniste k/n)*

Foto 28. ERM A 563:1908. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (*Allikas: Vaibakogu*)

ERM A 574:45

Nimetus: vaibakatke

Mõõdud: 186 x 67

Suga: 55

Dateering: 1897

Autor: Miina Haugas

Legend: *Muuseumile kinkis eseme Miina Haugas, 86 a.vana, kodune, kes valmistas teki 60-65 a. tagasi ema kedratud ja endavärvitud lõngast. **Kanepi** khk. Erastvere k. Erastvere-Suurküla, Pärna t. Põlva raj. Kanepi k/n, kolh. "Külvaja". "Praegu kasutatud triikimise alustekina."*

Foto 29. ERM A 574:45. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (Allikas: Vaibakogu)

EVM E 257:66

Nimetus: tekk

Mõõdud: 192* 152 cm

Suga: 37

Legend: ***Räpina khk.*** Tekk saadud Aleksander Nedomolkinilt (s. 1960), kuulus tema vanaemale

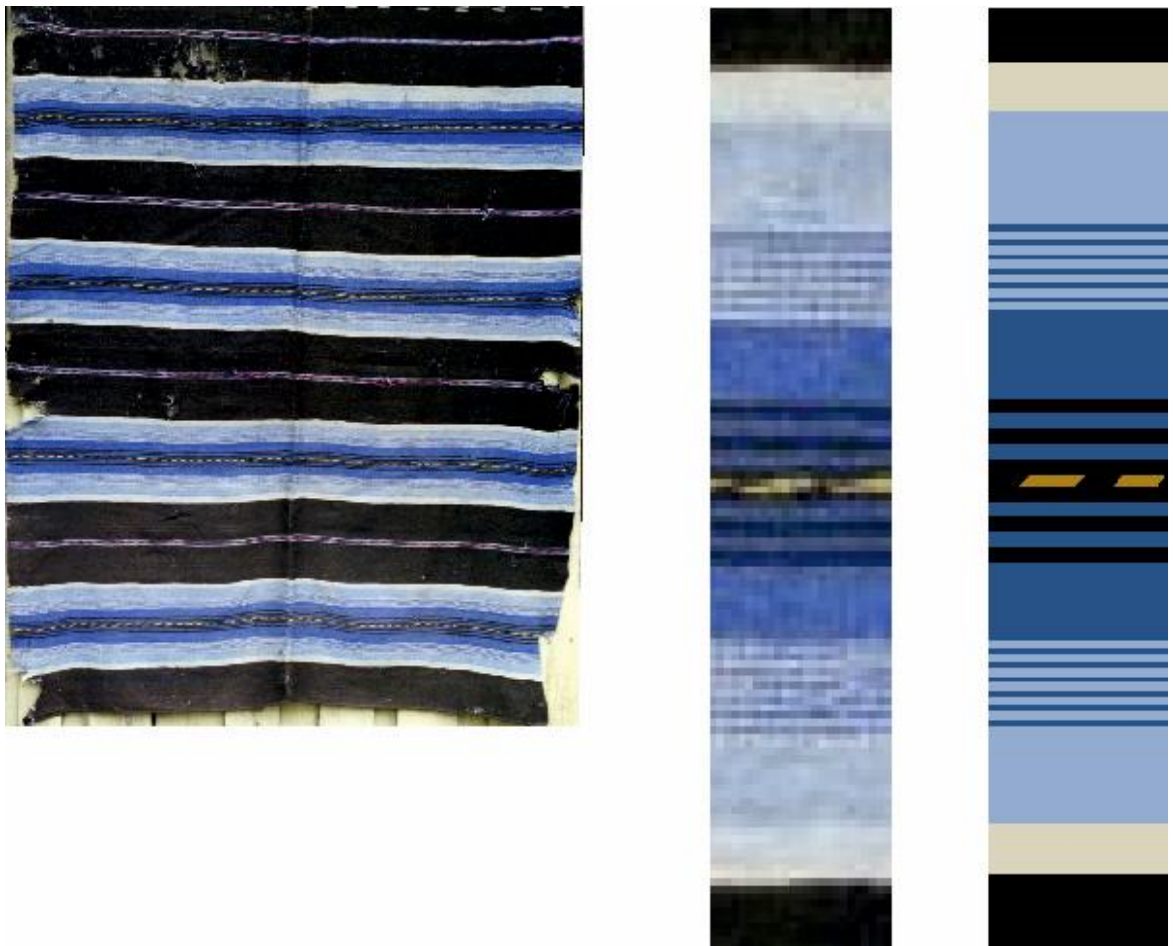

Foto 30. EVM E 257:66. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (*Allikas: muis.ee*)

ERM A 561:157

Nimetus: tekk

Lisanimetus: saanitekk, hobusetekk

Mõõdud: 135 x 128

Suga: 65

Dateering: 1920-1930 vahel

Autor: Maie Padar (A 561:165 nimi Mari Padar)

Legend: Üks triip vabarnaroosa. Teki on kudunud Maie Padar (1869-1954) 1920-1930 a. vahel (Maie Padari poja August Padari andmeil). Teki muuseumile müünud 5.sept. 1957 a. Pärja Padari A.A.Matrossovi nim. kolhoos, **Põlva** vald, Soo k. nr. 20 (Padari t.) Kuduja elukoht on sama, mis müüjal.

Foto 40. ERM A 561:157. Mõõtkava 1:20, detaili mõõtkava 1:2 (Allikas: Vaibakogu)

LISA 3.

Võru Gümnaasium (*Allikas: Esplan OÜ koduleht*)

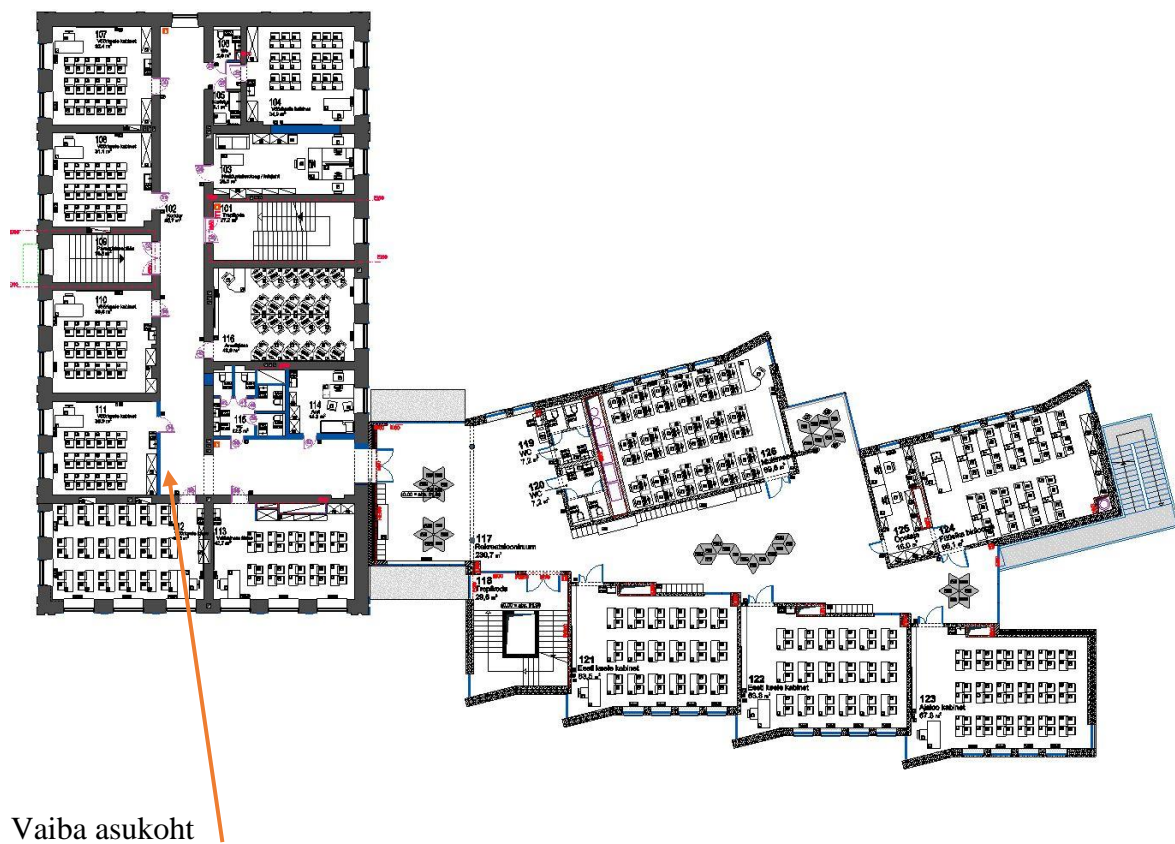
LISA 4.

Katrin Piile maalid (*Allikas: autori foto*)

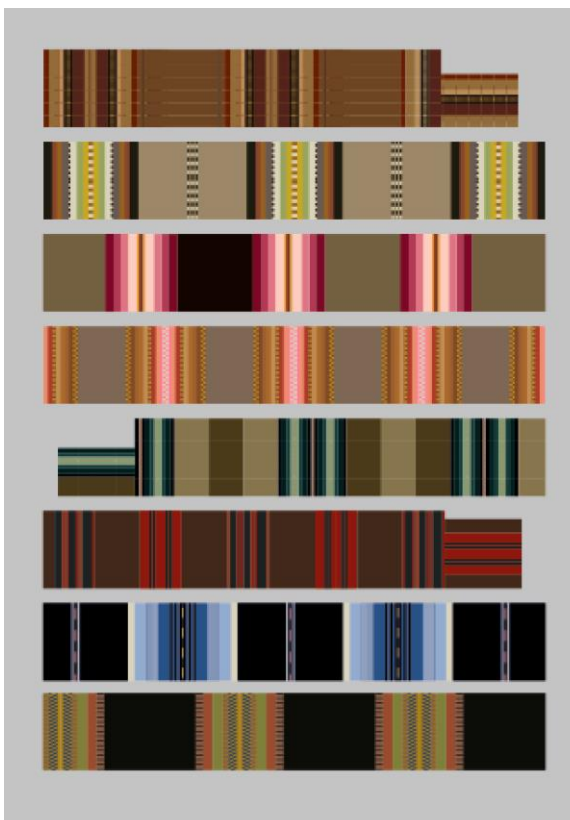
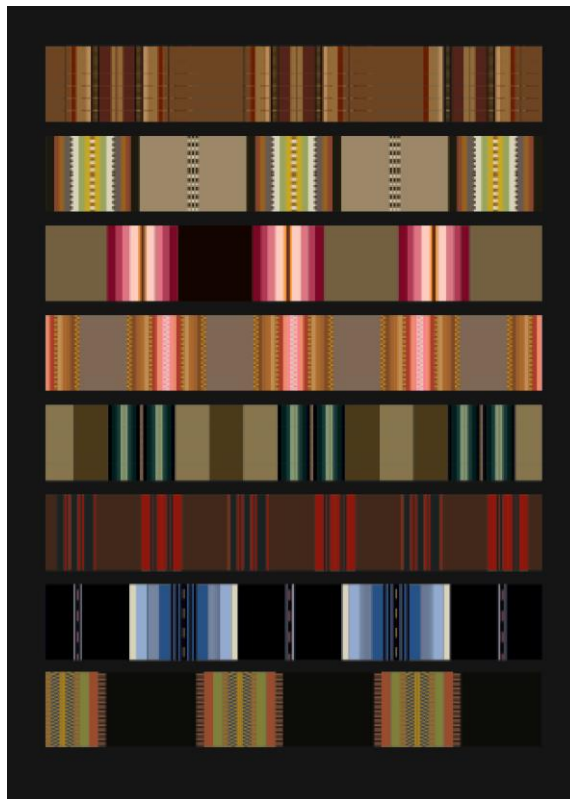
LISA 5.

Võru Gümnaasiumi I korruse plaan (*Allikas: Võru Gümnaasium*)

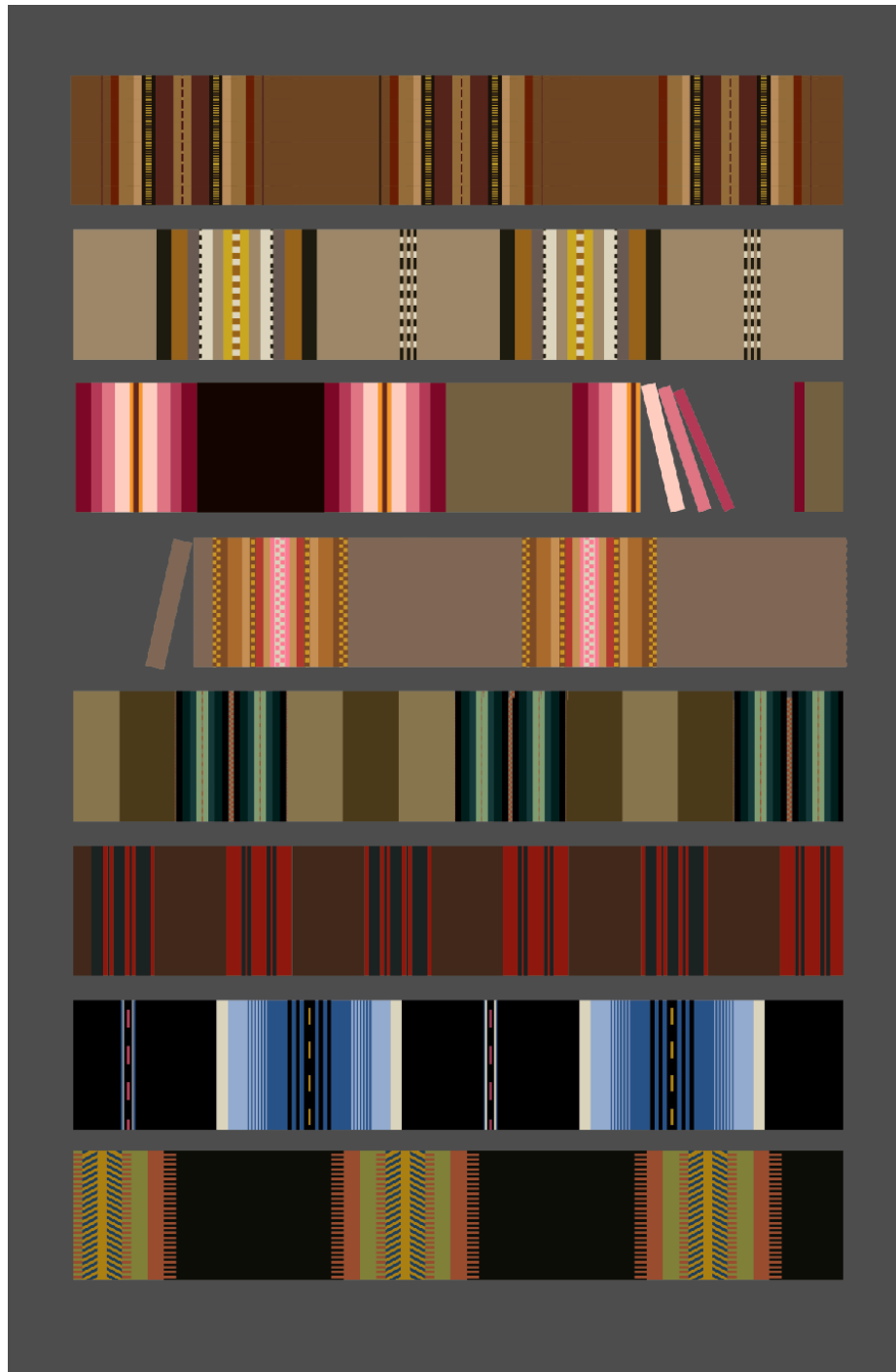

LISA 6.

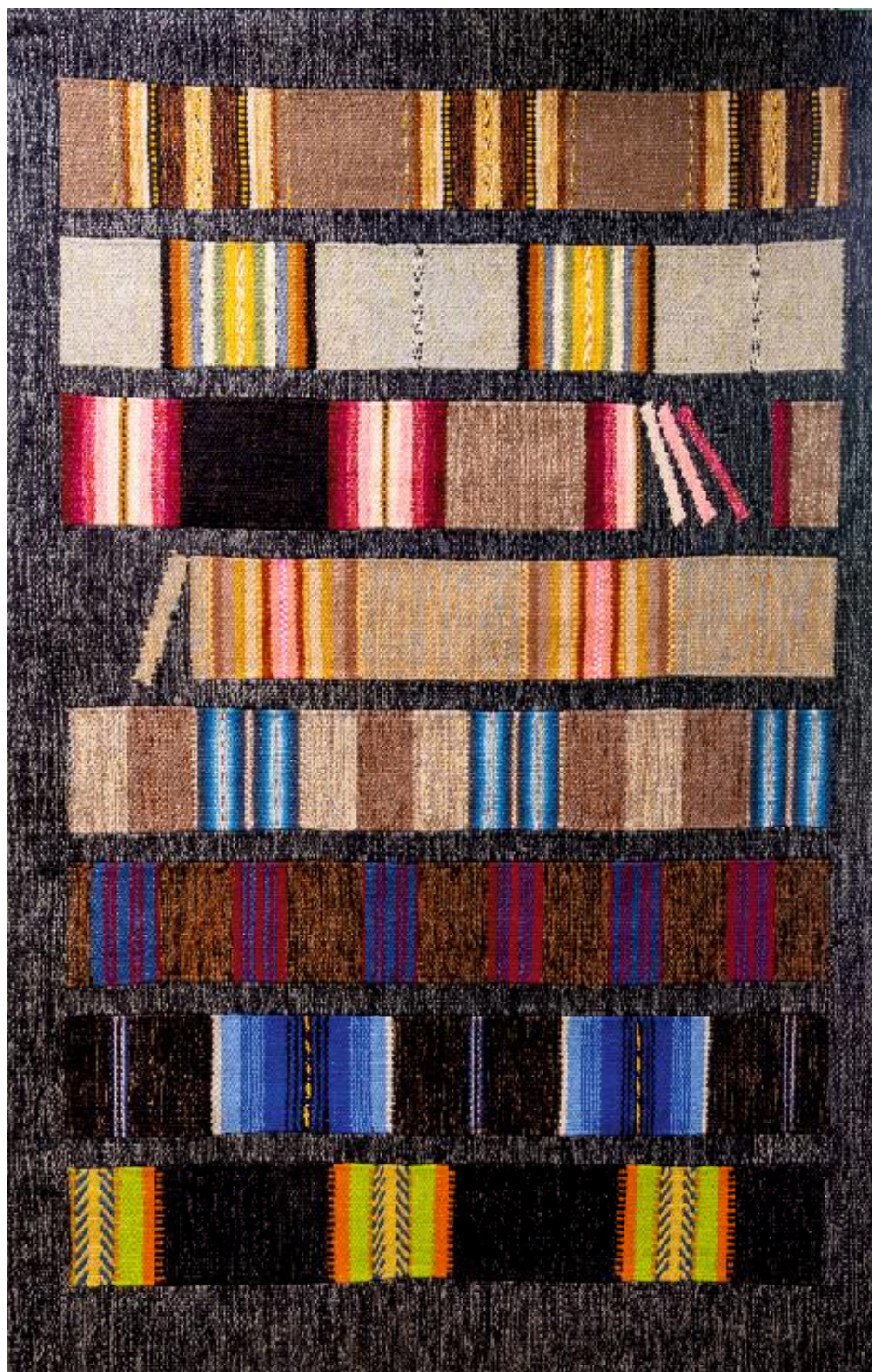
Kavandid

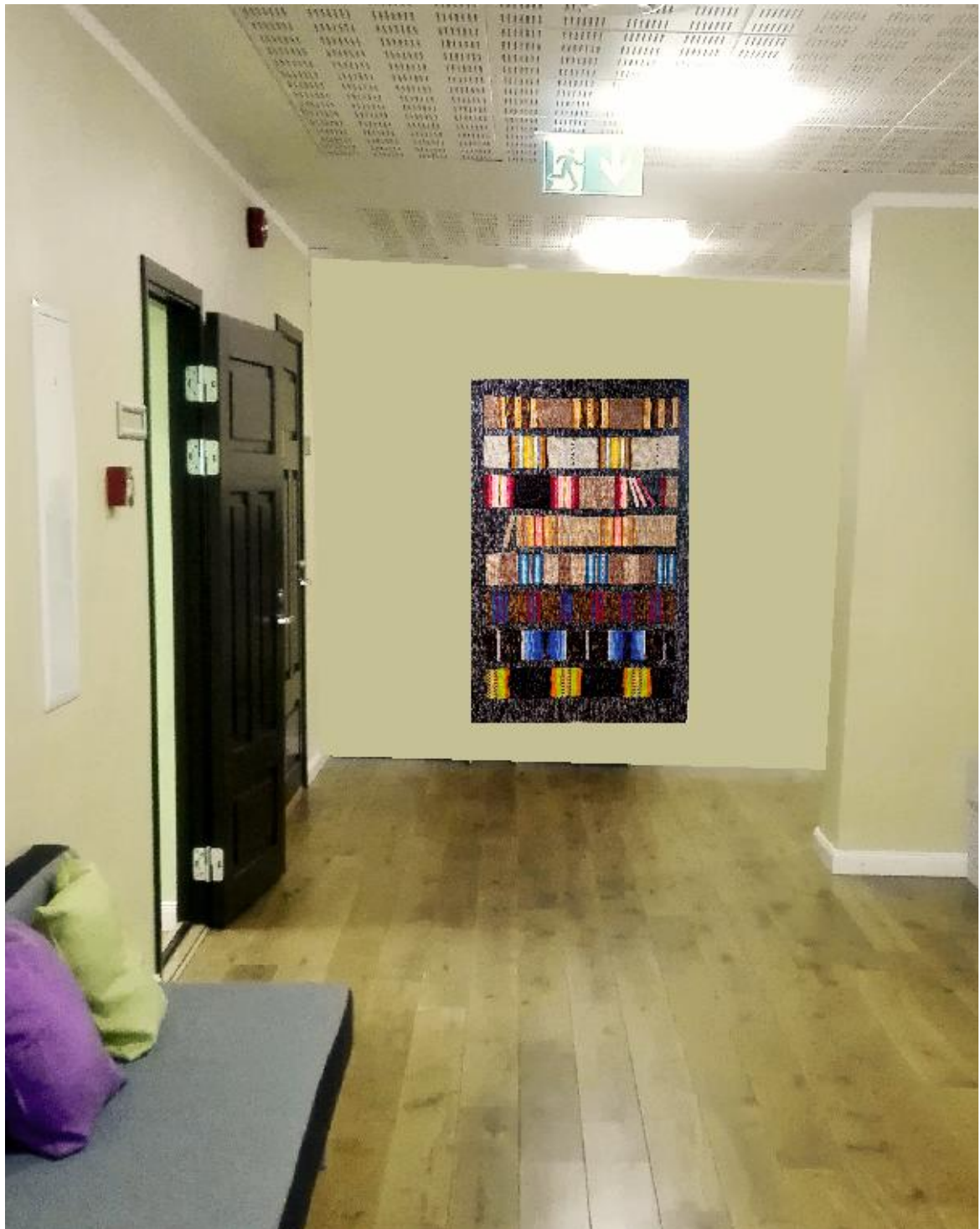

LISA 7.
Gobelään „Joonepirrud“ (*Foto autor: Sandra Urvak*)

Joonis 2.

Gobelään „JoonepIRRud“ Võru Gümnaasiumis (Allikas: autori kujundus)

SUMMARY

Woven folk art rugs at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in Võrumaa. Tapestry „Joonepirrud“ („Line splinters“).

My thesis presents an overview of the type of rugs woven at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in Võrumaa.

The research material I collated inspired my own tapestry, “Line splinters,” for Võru College.

The first part of the thesis describes the background and living conditions of the people of Võru, helping to explain the reasons behind their diverse folk culture and how economic growth influenced this. The thesis also presents an insight into the way that handicrafts in Võrumaa became a source of income.

The second part of the thesis concentrates on the folk art rugs themselves, and offers an examination of the designs and development of the different styles of rugs from the different regions of Estonia, comparing and contrasting these with the folk rugs of Võrumaa.

The specific features of Võrumaa’s folk rugs have been found in various rugs exhibited in historic rug collections, in the Estonian National Museum and on muis.ee, and they are as follows:

- several simple, narrow stripes of colour were used to build the patterns;
- all striped patterns closely resemble one another in their colour schemes;
- hound-tooth patterns, three dimensional square patterns, swallowtail patterns and ladder patterns were carried over from the regional shawl patterns;
- the majority of the region’s rugs had a grey background.

Towards the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, the rugs’ colour schemes did not use any brown shades. Those shades only reached Võrumaa’s rugs during the first quarter of the 20th century. At the same time, rainbow rugs were introduced and stripes, generally, became wider.

Võrumaa’s rugs can be classified as Southern Estonian, since they have many features in common with rugs from this region.

The third part of my thesis describes the design and weaving processes of my own personal tapestry: “Line splinters”. This woven tapestry was created with the purpose of being exhibited at Võru College.

I hope that my rug tapestry will brighten up the day for everyone in the college and bring the old patterns and colour schemes closer to the present day people of Võru.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mai Uiga,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Võrumaa liht- ja sõbakirjatriibulised tekid 19. sajandi lõpus ja 20. alguses.
Gobelään „JoonepIRRud“,

mille juhendajad on Anu Raud ja Ave Matsin

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mai Uiga
16.05.2019

Autorideklaratsioon

Mina, Mai Uiga kinnitan, et olen koostanud antud lõputöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on töös viidatud.

Autor:

Viljandis, 16.05.2019